

Openbare ruimte als professionele opgave en alledaagse omgeving

Een analyse van zes geselecteerde plekken in Amsterdam, Rotterdam en Utrecht

**Saskia Binken
Linda Zuiderwijk
Jack Burgers
Döske van der Wilk
(m.m.v. Reinout Kleinhans & Jan Rath)**

**Eindrapportage Consortium ‘De kracht van prachtige openbare ruimte’.
Rotterdam, januari 2012**

PROJECTCONSORTIUM

Binnen het onderzoeksprogramma ‘Kennis voor krachtige Steden’ van Nicis Institute zijn meer dan veertig projecten in uitvoering. Dit rapport is het resultaat van een van deze onderzoeken, namelijk het onderzoek ‘De kracht van prachtige openbare ruimten: gebruik en beleving van pleinen en winkelstraten in voor- en achterstandswijken’. Ieder onderzoeksproject wordt uitgevoerd door een consortium van één of enkele universitaire onderzoeksgroepen en een aantal stedelijke partijen. Het is een samenwerkingsverband tussen wetenschappers en professionals uit de stedelijke praktijk.

Het consortium voor dit onderzoek bestaat uit:

- Erasmus Universiteit Rotterdam, Universiteit van Amsterdam, Onderzoeksinstituut OTB/ TU Delft en de Humboldt Universität Berlijn
- de gemeenten Amsterdam, Rotterdam en Utrecht
- Nicis Institute

Projectleider van het onderzoek is prof. dr. Jack Burgers, hoogleraar grootstedelijke vraagstukken aan de Erasmus Universiteit Rotterdam.

VOORWOORD

Dit rapport is het resultaat van een sociaalwetenschappelijke analyse van gebruik en beleving van wat we zouden willen aanduiden als ‘secundaire’ openbare ruimte, oftewel: pleinen en straten die vooral op wijk- of buurtniveau een belangrijke functie hebben. In drie grote Nederlandse steden – Amsterdam, Rotterdam en Utrecht – zijn verschillende plekken gekozen die als object van onderzoek en reflectie dienden. Voor Amsterdam waren dat het Surinameplein en de ‘Bomenpleinen’ (een reeks geschakelde pleinen), voor Rotterdam het Afrikaanderplein en het Bospolderplein, en voor Utrecht het Smaragdplein en (een deel van) de Amsterdamsestraatweg, inclusief de Plantage. Deze plekken zijn niet representatief voor openbare ruimten in Nederland, maar vormen samen wel een breed spectrum aan stedelijke ruimten. Het onderzoek is explorerend van aard en heeft als belangrijkste doel het in kaart brengen van de verschillende manieren waarop zowel professionals als gebruikers naar openbare ruimten kijken.

Graag willen we op deze plaats een aantal mensen bedanken die belangrijk zijn geweest voor de totstandkoming van dit rapport. We willen in de eerste plaats onze dank betuigen aan de consortiumpartners voor hun inhoudelijke betrokkenheid, steun en enthousiasme. De consortiumbijeenkomsten vonden in verschillende samenstellingen plaats, maar bleken in alle gevallen zeer waardevol. We bedanken daarom: Hester Booi (dienst Onderzoek en Statistiek, gemeente Amsterdam), Jeroen Slot (dienst Onderzoek en Statistiek, gemeente Amsterdam), Jos Gadet (dienst Ruimtelijke Ordening, gemeente Amsterdam), Marco Bik (Bestuursdienst, gemeente Rotterdam), Annemieke Fontein (dienst Stedenbouw en Volkshuisvesting, gemeente Rotterdam), An Huitzing (Projectmanagementbureau, gemeente Rotterdam), Corrine Oudijk (dienst Stedenbouw en Volkshuisvesting/projectmanagementbureau, gemeente Rotterdam), Csaba Zsiros (dienst Stedenbouw en Volkshuisvesting, gemeente Rotterdam), Rob Hendriks (dienst StadsOntwikkeling, gemeente Utrecht), Mies van Niekerk (Nicis Institute), Radboud Engbersen (SEV) en Hanneke Schreuders (SEV). Verder bedanken we ook de professionals uit de drie deelnemende steden die deelnamen aan de workshops in het najaar van 2010. Zij leverden een belangrijke bijdrage in het aanscherpen en concretiseren van onze bevindingen.

Voor een deel van de onderzoeksactiviteiten hebben we een beroep gedaan op een aantal student-assistenten. Fleur Beuting, Nadira El-Aji, Angeline Kelly, Yuri Kloet Julião, Martin Selsig en Jordi van Seventer droegen bij aan een deel van de dataverzameling. Zij bleken allen zeer gemotiveerd en onbevreesd om onbekenden op straat aan te spreken en ontwikkelen zich als kundig observator met een goed oog voor het alledaagse leven in de openbare ruimte. Verder zijn we Anna Sietske Blok zeer erkentelijk voor het interviewen van een aantal professionals en het uitwerken van de gespreksverslagen. Ook willen we René Vrijbloed bedanken voor het omzetten van een deel van de interviews naar SPSS-bestanden, zodat de gesprekken geanalyseerd konden worden.

Tot slot gaat onze dank uit naar alle professionals en gebruikers van openbare ruimten die de tijd namen om ons te woord te staan en ons zo inzicht boden in de manieren waarop zij tegen openbare ruimte aankijken.

INHOUDSOPGAVE

HOOFDSTUK 1 ACHTERGROND EN OPZET VAN DEZE STUDIE	6
1.1 Openbare ruimte als ‘marker’ van stedelijke leefkwaliteit	6
1.2 Onderzoek naar ‘secundaire’ openbare ruimten in Nederlandse steden	6
1.3 Opzet van het project.....	7
1.4 Methodologische verantwoording.....	8
1.5 Opbouw van deze rapportage	8
INTERMEZZO DE ONDERZOEKSLOCATIES	10
HOOFDSTUK 2 OPENBARE RUIMTE ALS PROFESSIONELE OPGAVE	15
2.1 Inleiding	15
2.2 Openbare ruimte als professionele opgave.....	15
2.3 Het professionele raster: de blik van professionals op openbare ruimte.....	17
2.4 Fysieke thema’s gerelateerd aan sociale kwaliteiten van openbare ruimten.....	18
2.4.1 Marktplaats: aantrekkingskracht van openbare ruimte	18
2.4.2 Hoogte- of niveauverschillen: openbare ruimte als podium voor het alledaagse leven	20
2.4.3 Achterkanten en blinde gevels: in de marge van de openbare ruimte.....	21
2.4.4 Beelden buiten: kunst in de openbare ruimte	22
2.4.5 ‘Groen’ en ‘blauw’ als tegenwicht voor ‘rood’: planten en water om steen te verzachten.....	23
2.4.6 # sluiten: hoe openbaar is openbare ruimte?	25
HOOFDSTUK 3 OPENBARE RUIMTE ALS EFFECTIEVE OMGEVING.....	28
3.1 Inleiding	28
3.2 De openbare ruimte van en door gebruikers	28
3.3 Het gebruikersraster: dimensies waarmee gebruikers openbare ruimte sociaal in kaart brengen	29
3.4 Sociale thema’s gerelateerd aan sociale, fysieke en programmatistische kwaliteiten van openbare ruimten	31
3.4.1 Vormen van gebruik.....	31
3.4.2 Identificatie van groepen.....	33
3.4.3 Taal.....	34
3.4.4 Activiteiten en evenementen	35
3.4.5 Overlast en criminaliteit	36
3.4.6 Schoon en heel	38
HOOFDSTUK 4 GEPLANDE EN GELEEFDE OPENBARE RUIMTE.....	41
4.1 Inleiding	41
4.2 De potentiële en effectieve openbare ruimte.....	41
4.3 Lang leve de levendige pleinen?	42
4.3.1 De temporele patronen van openbare ruimte	43
4.3.2 Vluchtige contacten.....	43
4.3.3 Onveiligheidsgevoelens en vermijdingsstrategieën	44
4.4 Aandachtspunten voor professionals.....	45

BIJLAGE A	AANPAK EN METHODEN	48
BIJLAGE B	ONDERZOEKSLOCATIES	50
BIJLAGE C	GEINTERVIEWDE PROFESSIONALS	57
BRONVERMELDING		58

HOOFDSTUK 1 ACHTERGROND EN OPZET VAN DEZE STUDIE

1.1 *Openbare ruimte als ‘marker’ van stedelijke leefkwaliteit*

Openbare ruimten in de vorm van pleinen, parken en straten zijn vitale elementen van steden. Zij zijn in bepaalde gevallen *urban icons*: beeldbepalende kenmerken die de stad waarin ze zich bevinden als geheel zijn gaan representeren. Het Piazza del Campo in Sienna, Central Park in New York City en de Avenue des Champs-Élysées in Parijs zijn archetypische voorbeelden in dit verband. Maar behalve stedelijke iconen zijn het natuurlijk ook, of misschien wel in de eerste plaats, plekken die gekenmerkt worden door een bijzonder verblijfsklimaat. Het zijn plaatsen waar wat te beleven valt, waar men kan kijken en gezien worden en men zich op uiteenlopende manieren kan ontspannen en vermaken. En ook al kunnen de meeste steden alleen maar dromen van het soort openbare ruimten die zojuist als voorbeeld zijn genoemd, geldt voor alle steden wel dat zij openbare ruimten hebben die op een meer beperkt ruimtelijk schaalniveau – nationaal of regionaal – een functie als stedelijke *marker* vervullen.

Op een nog lager schaalniveau, dat wil zeggen binnen de stad maar buiten het stadscentrum, is er ook sprake van openbare ruimten die een representatief karakter dragen. Maar dat geldt dan vooral voor de wijk en buurt waarin ze gesitueerd zijn en de betekenis ervan blijft veelal beperkt tot het lokaal stedelijke niveau. Ze zijn representatief in de zin dat mensen de kwaliteit van een buurt of wijk voor een niet onbelangrijk deel aflezen aan de kwaliteit van die openbare ruimten. ‘Kwaliteit’ moet dan breed worden opgevat: het gaat niet louter om de fysieke staat van de openbare ruimte – materiële objecten en infrastructuur – maar ook om sociale kenmerken ervan. Zo bleek uit vergelijkend Europees onderzoek naar stedelijke vernieuwing (Burgers & Vranken 2003) dat miljoenen euro’s aan investeringen in woningen en woonomgeving niet tot een betere woon- en verblijfskwaliteit leidden als de openbare ruimte wordt geclaimd en ingenomen door als bedreigend ervaren groepen als hangjongeren. Dit is een specifieke uiting van het meer algemene verschijnsel dat wijk- en buurtbewoners zich alleen dan ‘thuis’ voelen als zij een zekere mate van soevereiniteit hebben over de openbare ruimte in hun buurt. Zo’n claim op openbare ruimte komt tot uiting in zowel fysieke als sociale kenmerken (2009a). De woon- en verblijfskwaliteit van buurten en wijken kan, met andere woorden, worden afgelezen van het gebruik van en de betekenisgeving aan hun openbare ruimten. Dat betekent ook dat openbare ruimten een bevoorrechte ingang bieden tot interventies bij het verbeteren van de woon- en verblijfskwaliteit van buurten en wijken.

1.2 *Onderzoek naar ‘secundaire’ openbare ruimten in Nederlandse steden*

Tegen deze achtergrond hebben de steden Amsterdam, Rotterdam en Utrecht, de universiteiten van Amsterdam (UvA), Rotterdam (EUR), Delft (TUD) en Berlijn (Humboldt-Universiteit) en het NICIS zich verenigd in een consortium dat zich richt op een sociaalwetenschappelijke analyse van gebruik en beleving van wat als ‘secundaire’ openbare ruimten zou kunnen worden aangeduid. Het gaat dan dus niet om de meest bekende en markante openbare ruimten in steden die dientengevolge een ‘stadsoverstijgende’ betekenis en reputatie hebben. Maar om die ruimten, die binnen de stad deel uitmaken van de mentale kaart van de meeste inwoners omdat die ruimten een betekenis hebben als verkeersknooppunt, als concentratiepunt van voorzieningen of als relevante plek in de lokale geschiedenis en ontwikkeling van de stad. Het leidende idee was dat zulke plekken geanalyseerd zouden moeten worden in termen van hoe ze vorm hebben gekregen in fysieke zin, hoe ze worden beheerd en hoe ze

worden gebruikt en gepercipieerd door verschillende stedelijke actoren. Het beoogde resultaat van een dergelijke analyse is tweeërlei. In de eerste plaats zou die moeten leiden tot een beter begrip van hoe professionals de stad vormgeven en stedelingen zich hun stad 'eigen maken'. In de tweede plaats zouden er suggesties tot interventies uit moeten voort komen.

De notie van 'eigen maken' van openbare ruimte moet breed worden opgevat. Ze heeft betrekking op de mentale voorstellingen die mensen zich ervan maken en op de plaats die die voorstelling heeft binnen een meer algemeen narratief over de stad waarin verschillende groepen mensen hun levensgeschiedenis verbinden met voor hun betekenisvolle ruimten. Maar ook op waarderingen met betrekking tot veiligheid, functionaliteit, begaanbaarheid en toegankelijkheid, ontmoetings- en uitwisselingspotentieel. Ook mogelijke interventies moeten breed worden opgevat en kunnen betrekking hebben op fysieke ingrepen, beheersmatige maatregelen en het (re)construeren van de beeldvorming en het imago van de ruimten in kwestie.

Het is duidelijk dat deze tweeledige doelstelling een ambitieuze is. Vandaar ook dat het project niet de traditionele structuur heeft van beleidsinstanties – de deelnemende gemeenten – die onderzoeksinstellingen – de deelnemende universiteiten – een onderzoeks- en adviesopdracht geven. Het gaat hier om een gezamenlijke, door NICIS ondersteunde en meegefinancierde inspanning van steden en universiteiten om gezamenlijk, dat wil zeggen als partners in een consortium, een studie te verrichten en daaruit beleidsconsequenties te trekken.

De drie deelnemende steden hebben elk twee, qua karakter verschillend te typeren plekken gekozen die als object van onderzoek en reflectie dienen. Voor Amsterdam zijn dat het Surinameplein en de 'Bomenpleinen' – een reeks geschakelde pleinen – voor Rotterdam het Afrikaanderplein en het Bospolderplein en voor Utrecht het Smaragdplein en (een deel van) de Amsterdamsestraatweg, inclusief de Plantage.

1.3 Opzet van het project

Het project is onderverdeeld in twee fasen. De *eerste* – en daarop heeft deze publicatie betrekking – brengt verschillende perspectieven van stedelijke professionals en verschillende gebruikers van de openbare ruimte in kaart. We bouwen daarbij voort op literatuur waarin gesteld wordt dat openbare ruimten verschillende betekenissen toegekend kunnen krijgen door verschillende categorieën betrokkenen (Blokland 2009b; Lofland 1998; Massey 1994, 2005; Madanipour 2006). We gebruiken het onderscheid van de Amerikaanse socioloog Gans (1991) tussen 'potentiële omgeving' en 'effectieve omgeving' om zicht te krijgen op verschillende percepties van openbare ruimte. Potentiële omgeving heeft betrekking op de wijze waarop vormgevers en beheerders openbare ruimten zien en benoemen. De effectieve omgeving heeft betrekking op de wijze waarop de ruimte feitelijk gebruikt en gewaardeerd wordt door dagelijkse gebruikers: omwonenden en allerlei bezoekers.

Om de 'potentiële omgeving' in kaart te brengen, zijn er gesprekken gevoerd met professionals werkzaam binnen de steden (zie bijlage C). In de gesprekken stond de vraag centraal welke problemen en potenties nu en in het verleden met de verschillende openbare ruimten werden geassocieerd. Het doel van deze analyse was om de richtinggevende dimensies en thema's op het spoor te komen in het denken van professionals over openbare ruimte. Voor het in kaart brengen van de effectieve omgeving zijn gebruikers – omwonenden en bezoekers – gevolgd, ondervraagd en geobserveerd. De confrontatie van de 'potentiële omgeving' met de 'effectieve omgeving' is vooral van belang als toets op de bruikbaarheid en beperkingen

van het conceptuele kader van professionals. Deze rapportage doet verslag van deze beide ‘soorten’ openbare ruimte en de confrontatie ervan.

De tweede fase van het project zal bestaan uit een verdere verdieping van verschillende soorten contacten in, aanspraken op, en organisaties van openbare ruimte. Deze fase zal uitmonden in drie uiteenlopende dissertaties en (academische) publicaties.

1.4 Methodologische verantwoording

Het onderzoek waarvan we hier verslag doen is explorerend van aard en heeft, zoals opgemerkt, als belangrijkste doel het verkrijgen van inzicht in de manier waarop zowel professionals als gebruikers naar openbare ruimten kijken. Het gaat erom de gezichtspunten van waaruit openbare ruimte wordt waargenomen en beoordeeld bloot te leggen. Daarvoor is het niet nodig om onderzoek te doen dat ‘representatief’ van aard is in die zin dat een willekeurige steekproef van professionals en gebruikers wordt bevraagd. Dit onderzoek beoogt relevante ideeën en concepten te genereren die tot een beter begrip van openbare ruimten leiden; de reikwijdte van die ideeën en concepten is dan niet zozeer van belang.

Bij het onderzoek is gebruik gemaakt van de zogenaamde ‘REAP-methode’. REAP staat voor *Rapid Ethnographic Assessment Procedures* die gebruikt worden om inzicht te verwerven in de sociaal-culturele relaties die (groepen) mensen met een plek en op die plek met elkaar hebben (Taplin et al. 2002; Low et al. 2005)¹. REAP onderscheidt zich van de klassieke etnografie in de relatief korte tijdspanne waarbinnen het onderzoek verricht wordt en is daarom beter geschikt voor onderzoek gericht op concrete resultaten met een hoge mate van beleidsrelevantie. Met deze methode kunnen we, overeenkomstig het doel van dit onderzoek, relevante zienswijzen met betrekking tot de openbare ruimte opsporen maar niet zozeer de verspreiding of frequentie daarvan.

De professionals die we hebben geïnterviewd zijn werkzaam bij de steden waarin we openbare ruimten hebben geanalyseerd. Doorverwijzingen binnen de steden hebben geleid tot vervolggesprekken. De uitkomsten van deze interviews zijn meerdere keren in verschillende vormen besproken met de betrokken professionals en zijn op die manier gevalideerd, aangevuld en bijgesteld. De gebruikers van de openbare ruimte waren vooral toevallige passanten en aanwezigen, maar ook ondernemers zijn in het onderzoek betrokken. Voor de onderzoeklocaties waarover we professionals en gebruikers ondervraagd hebben, geldt iets soortgelijks als voor de informanten. Deze plekken zijn niet representatief voor openbare ruimte in het algemeen.

1.5 Opbouw van deze rapportage

De opbouw van dit rapport is als volgt. Na dit inleidende hoofdstuk wordt in hoofdstuk 2 een beeld geschetst van openbare ruimte als potentiële omgeving. Het gaat dus om openbare ruimte zoals die gezien wordt door de ogen van vormgevers en andere professioneel betrokkenen. Dit hoofdstuk is gebaseerd op de interviews met professionals van de drie steden. In hoofdstuk 3 wordt de openbare ruimte als effectieve ruimte geschetst. Op basis van gesprekken met bezoekers van de geselecteerde pleinen en observaties die op deze locaties hebben plaatsgevonden, zijn dimensies en thema’s geformuleerd aan de hand waarvan gebruikers openbare ruimten waarnemen en beoordelen. De potentiële ruimte uit hoofdstuk 2 en de effectieve

¹ Kenmerkend voor REAP is: a) de multidisciplinaire aard van het onderzoeksteam, b) triangulatie van onderzoeksmethoden en c) een iteratief proces van reflectie (idem). Deze vereisten worden in bijlage A verantwoord.

ruimte uit hoofdstuk 3 worden in het laatste hoofdstuk op elkaar betrokken. De vraag staat dan centraal in hoeverre de wijze waarop professionals en gebruikers naar de openbare ruimte kijken van elkaar verschillen en wat daaruit geconcludeerd kan worden. Hoofdstuk 4 is eveneens gebaseerd op workshops die in de drie betrokken steden zijn georganiseerd en waar onze bevindingen aan professionals zijn voorgelegd. Maar allereerst zullen de zes onderzoekslocaties kort worden gekarakteriseerd in een intermezzo met als doel de lezer in vogelvlucht kennis te laten maken met de geselecteerde openbare ruimten. In Bijlage B is aanvullende gedetailleerde informatie over de plekken opgenomen.

INTERMEZZO DE ONDERZOEKSLOCATIES

Surinameplein- Amsterdam

Afbeelding 1: Het Surinameplein
(augustus 2010, luchtfoto Website Google Maps).

Afbeelding 2: Het Surinameplein
(juni 2010, foto auteurs).

Het Surinameplein, gelegen in het Amsterdamse stadsdeel West, oogt eerst en vooral als een rotonde en verkeersknooppunt: het plein verbindt belangrijke verkeersaders als de Cornelis Lelylaan (en indirect de A10), de Overtoom, de Amstelveenseweg en de Hoofdweg met elkaar. Met al dit verkeer van en naar de binnenstad domineren het gezoem van razende auto's en uitlaatgassen op het plein. Ook tram 1 en 17 rijden over het plein, alsmede verschillende buslijnen. Daarnaast is het plein een belangrijke doorgangsroute voor fietsers en voetgangers. Verkeersborden, stoplichten, strepen, verhogingen, Amsterdammertjes en zebrapaden moeten dit alles in goede banen leiden. In de Strategienota Surinameplein 2009 wordt het plein “een rommelig geheel van ventwegen, parkeerplaatsen en loze ruimtes” genoemd (Arduin et al. 2009: 10).

Het binnendeel van de rotonde (die meer de vorm heeft van een afgerond trapezium) is ingericht als een groot grasveld rondom een rij platanen. In de noordwesthoek van het plein, dus buiten de rotonde, is aan de zonzijde van het plein een klein parkje aangelegd met een grasveld, bomen, bloemen, een wandelpad en bankjes. Ook aan de zuidzijde van het plein is er ruimte gemaakt voor wat groen: een grasveld, een aantal grote bomen, struiken en bankjes. Het Monument van Besef, dat sinds 30 juni 2003 op het Surinameplein te vinden is, herinnert aan de gezamenlijke geschiedenis van Suriname, de Nederlandse Antillen en Nederland. Ieder jaar op 30 juni komen mensen samen bij dit Monument om deze geschiedenis te herdenken.

De 'Bomenpleinen' – Amsterdam

Onder de Bomenpleinen worden vier pleinen in de Oosterparkbuurt verstaan die tussen de Tweede- en Derde Oosterparkstraat zijn gelegen, parallel aan het Oosterpark. Het gaat om het Kastanjeplein, het Eikenplein, het Beukenplein en het Iepenplein. Drie van de vier bomenpleinen hebben reeds grote veranderingen ondergaan, naar aanleiding van het 'Pleinenplan'. Centraal in dit plan staat het creëren van 'open' pleinen die in principe ruimte bieden aan elke denkbare vorm van gebruik. Het Beukenplein is het volgende en laatste plein dat op de schop gaat.

Het Kastanjeplein is het meest noordoostelijke plein en is in 2003, na afronding van het Eikenplein, heringericht. Het is een (bijna) rond plein dat in belangrijke mate wordt gekarakteriseerd door een tiental monumentale kastanjabomen. Op het plein, dat kan worden omschreven als overzichtelijk en ruim, zijn verder bankjes, lantaarnpalen en kunstobjecten in de vorm van kastanjeschillen te vinden. Het Kastanjeplein is omgeven door (gerenoveerde) oudbouw, met uitzondering van een nieuwgebouwd bejaardentehuis dat direct aan het plein grenst. Ook functioneert het als speelplein voor een nabijgelegen school. Aan het plein wordt voornamelijk gewoond, maar er zijn eveneens een paar voorzieningen gevestigd, waaronder een loodgieter, een wasserette en een glashandel.

Afbeelding 3: Het Kastanjeplein
(augustus 2010, luchtfoto Website Google Maps).

Afbeelding 4: Het Eikenplein
(augustus 2010, luchtfoto Website Google Maps)

Het Eikenplein, dat in het jaar 2000 is opgeleverd, heeft een rechthoekige vorm en wordt gekenmerkt door een aantal volgroeide platanen die in twee evenwijdige rijen zijn geplaatst. Op het plein, dat net als het Kastanjeplein zonder al te veel elementen is ingericht, staan eveneens een aantal bankjes en lantaarnpalen. Deze elementen zijn symmetrisch geplaatst onder de rij platanen. Aan de lange kanten van het plein staan twee monumentale gebouwen: een basisschool en een gebouw van woonzorgcentrum Elisabeth Otter Knoll Stichting. Het Eikenplein wordt zodoende eveneens als schoolplein gebruikt. Aan de noordkant van het plein, op de hoek Eikenweg - Tweede Oosterparkstraat, is tevens een 'Tropische supermarkt' gevestigd.

Afbeelding 5: Het Eikenplein
(juni 2009, foto auteurs).

Afbeelding 6: Het Beukenplein
(juni 2009, foto auteurs).

Het Beukenplein verschilt van de andere ‘bomenpleinen’, en niet alleen omdat dit plein als enige nog niet is heringericht. Waar de andere pleinen veeleer rustig ogen, wordt dit plein intensief gebruikt. De Beukenweg, die het plein doorkruist, functioneert immers als belangrijke doorgaande verkeersroute voor auto, bus, fiets en voetganger. Daarnaast zijn aan het plein vele winkels gevestigd, onder meer een bakker, twee kapsalons, een aantal horecagelegenheden (inclusief terras), een viswinkel en een tabakszaak. Het verkeer en de voorzieningen zorgen tezamen met de verschillende verkeersborden, bushokjes, parkeerplaatsen, bankjes en ventwegen voor een rommelig geheel, welke nog versterkt wordt door de afwisseling van lichte en donkere gevels aan het plein (Buro Witsenburg 2001).

Afbeelding 7: Het Beukenplein
(augustus 2010, luchtfoto Website Google Maps).

Afbeelding 8: Het Iepenplein
(augustus 2010, luchtfoto Website Google Maps)

Het langgerekte Iepenplein is onlangs opnieuw ingericht en sinds het voorjaar van 2011 weer in gebruik. Ook bij deze herinrichting is gekozen voor een overzichtelijk en ‘open’ plein. Naast de iepen, lantarenpalen, banken en vuilnisbakken is het plein dan ook vrij gelaten in de nieuwe inrichting. De twee grote, stalen ‘rode pylonen’ van kunstenaar Hendrik Jan van Herwijnen die voor de herinrichting ook al op het plein te vinden zijn, hebben hun plek behouden.

Aan het plein grenzen, naast een crèche en poppentheater, vooral woningen die zijn gebouwd in de jaren '70 en '80 van de vorige eeuw. Vanwege de bouwperiode en kleurgebruik wijken de gevelwanden rondom het Iepenplein af van vooral het Kastanje- en Eikenplein. Doordat de gevels grotendeels licht van kleur zijn, waardoor ze optisch naar achteren wijken, doet het plein weinig intiem aan. Daarnaast leidt de grote variatie aan architectuur ertoe dat het Iepenplein als rommelig ervaren kan worden.

Het Bospolderplein – Rotterdam

Afbeelding 9: Het Bospolderplein
(augustus 2010, luchtfoto Website Google Maps).

Afbeelding 10: Het Bospolderplein
(mei 2010, foto auteurs).

Het Bospolderplein vormt het hart van de Rotterdamse woonwijk Bospolder-Tussendijken, deelgemeente Delfshaven. Het omvangrijke plein bestaat voor een belangrijk deel uit verlaagd gelegen sportvelden, omringd door platanen, enkele betonnen banken en speeltoestellen. Tevens wordt het plein gekenmerkt door een opgehoogd deel, waar naast gras, kleinere bomen en enkele hagen ook speeltoestellen, bankjes en andere zitelementen zijn geplaatst. Eveneens liggen en staan hier kunstwerken, 'De Wachters' genaamd, die door kunstenaar Diet Wiegman samen met buurtbewoners zijn gemaakt bij de herinrichting. Aan de rand van de sportvelden staat een Duimdrop, een speelgoeduitleen, met als doel "de pleinen weer veilig en gezellig te maken" (Website Buurt- en Speeltuinwerk Rotterdam). Van hieruit zijn sport- of pleincoördinatoren actief en kunnen kinderen in ruil voor een pasje op bepaalde dagen en tijden terecht voor het lenen van speelgoed.

Het Bospolderplein wordt voornamelijk gebruikt door mensen uit de buurten Bospolder en Tussendijken, terwijl het in potentie een wijkplein zou kunnen zijn waar bewoners uit de hele wijk Delfshaven kunnen sporten, spelen en elkaar ontmoeten (Deelgemeente Delfshaven 1996:6).

Het Afrikaanderplein en -park – Rotterdam

Afbeelding 11: Het Afrikaanderplein
(augustus 2010, luchtfoto Website Google Maps)

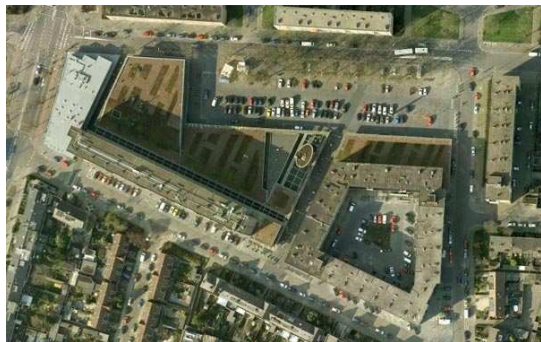

Afbeelding 12: Het Afrikaanderpark
(juni 2009, foto auteurs).

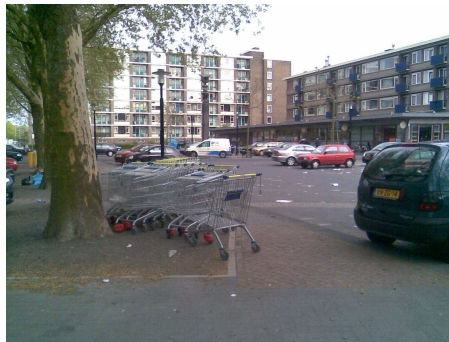
Het Afrikaanderplein en -park (hierna: Afrikaanderplein) ligt midden in de Afrikaanderwijk, deelgemeente Feijenoord en is in 2005 in de huidige vorm opgeleverd. In de nabije omgeving liggen vrijwel geen andere pleinen, al helemaal niet met de omvang van het Afrikaanderplein. Voor openbaar groen is bij opbouw van de wijk weinig ruimte gereserveerd, waardoor dit plein één van de weinige groene plekken in de omgeving is.

Wie het Afrikaanderplein bezoekt, ziet dat het aan de zijde van de Pretoriaan en de Paul Krugerstraat betegeld is, ten behoeve van de markt die hier twee keer per week te vinden is. Om het parkgedeelte staat een ongeveer 3 meter hoog hek, dat iedere dag geopend wordt en dicht gaat rond zonsondergang. Het park is grotendeels verdiept aangelegd en dit centrale gedeelte bestaat grotendeels uit gras, doorkruist door wandelpaden waaraan bankjes zijn gelegen. Ook zijn er een aantal barbecueplekken gecreëerd. Aan de zuid-oostzijde, aan de kant van de Turkse moskee, ligt een vijver met een brug naar de botanische tuin. Het park is aan de oost- en zuidzijde vrijwel direct omzoomd door instellingen, zoals een buurthuis, een basisschool en een speeltuin. Betrokkenen verwachten dat het park voornamelijk gebruikt wordt door mensen uit de directe omgeving, maar de markt zou weleens een bovenwijken, zo niet bovenstedelijk publiek kunnen trekken.

Het Smaragdplein – Utrecht

Afbeelding 13: Het Smaragdplein
(augustus 2010, luchtfoto Website Google Maps).

Afbeelding 14: Het Smaragdplein
(mei 2010, foto auteurs).

Ten zuiden van Utrecht, in de buurt Rotsoord-Tolsteeg, is het Smaragdplein gelegen. Het naoorlogse plein heeft door de aanwezigheid van een uitgebreid winkelbestand een verzorgingsfunctie die verder rijkt dan de direct omliggende buurten. Het Smaragdplein, dat door een combinatie van winkelen, wonen, verblijven en parkeren een multifunctioneel ruimtegebruik kent, is aan de ene zijde omringd door woonbebouwing van vijf lagen hoog en aan de andere zijde, die van de winkels, twee lagen. Hierachter begint het parkeergedeelte, dat een aanzienlijk gedeelte van het plein in beslag neemt. Er is ruimte voor 139 auto's, behalve op dinsdag als de weekmarkt hier op het parkeerterrein staat. Aan het parkeergedeelte bevinden zich de winkels, waaronder twee grote supermarkten en verder staan er kiosken met bloemen en afhaalpizza's. Een auto- en fietsvrijgedeelte, met bankjes onder de platanen, is aangelegd aan één van de lange zijdes van het parkeerterrein. Midden op het parkeergedeelte staat een metershoog koperen kunstwerk, de Zonnegodin, van André Schaller uit 1969.

De Amsterdamsestraatweg, inclusief de Plantage – Utrecht

Afbeelding 15: De Amsterdamsestraatweg met de Plantage
(augustus 2010, luchtfoto Website Google Maps).

Afbeelding 16: De Amsterdamsestraatweg
(april 2010, foto auteurs).

De Amsterdamsestraatweg, in de volksmond ook wel de Straatweg genoemd, wordt vooral gebruikt om Maarssen, de centrumring of andere delen van noordwest Utrecht te bereiken. Aan de zijden bevinden zich winkels in de benedenverdieping van de grotendeels vooroorlogse woningen, variërend van supermarkten (Albert Heijn en Aldi) tot onder meer een Slavische kruidenier, Marokkaanse patisserie, groentewinkels en babyspecialzaken. Verder zijn er een aantal horecagelegenheden, zoals cafés en (afhaal)restaurants gevestigd, alsmede winkels in de sfeer van dienstverlening, zoals uitzendbureaus, reisbureaus en belhuizen.

Langs de straat zijn enkele pleinen gelegen die variëren in omvang: van het kleine Van Beuningenplein tot het grotere plein van de Plantage. Aan de Plantage bevindt zich aan twee zijdes een woningcomplex van vijf bouwlagen (deels seniorenwoningen) met in de plint winkels en publieke voorzieningen, zoals de gemeentebibliotheek. Er is een parkeerterrein, waarop platanen staan en een gebied dat door de aanwezige bankjes eerder als verblijfsgebied getypeerd kan worden.

HOOFDSTUK 2 OPENBARE RUIMTE ALS PROFESSIONELE OPGAVE

2.1 *Inleiding*

In dit hoofdstuk wordt verslag gedaan van de interviews die zijn gevoerd met professionals van de drie steden. We werden in de meeste gevallen door de vertegenwoordigers van de steden in het consortium verwezen naar deze professionals. Op hun beurt deden deze professionals weer suggesties voor te interviewen andere interessante en goed geïnformeerde deskundigen. We hebben al enkele malen benadrukt dat het niet de bedoeling is geweest om een representatieve vertegenwoordiging van professionals van de deelnemende steden of een afspiegeling van hun opinies weer te geven. Veeleer hebben we erop gemikt de interviews, die betrekking hadden op de (ontwerp)geschiedenis van de onderzoekslocaties, de problemen die er ooit speelden of nog spelen en mogelijke oplossingen daarvoor, te gebruiken als bronnen voor het formuleren van dimensies en thema's aan de hand waarvan de professionals naar de openbare ruimte kijken.

We gaan eerst – in paragraaf 2.2 – in op de kern van openbare ruimte als 'potentiële omgeving': de wijze waarop die omgeving gestalte krijgt in de visie van professionals. De openbare ruimte is hier vooral een 'opgave', een object van geformaliseerde professionele kennis. In paragraaf 2.3 worden vervolgens de basisdimensies geschetst die de professionals gebruiken om over openbare ruimte te vertellen. Het zijn als het ware de fundamentele categorieën van waaruit zij openbare ruimte beoordelen en zin geven. Het gaat, anders gezegd, om hun professionele paradigma. Tot slot wordt in paragraaf 2.4 een aantal concrete fysieke kenmerken of objecten besproken die door de professionals naar voren werden gebracht. Deze zijn interessant vanuit een sociaalwetenschappelijk perspectief op stedelijke openbare ruimte, omdat zij gerelateerd worden aan verschillende vormen van – al dan niet problematisch – gebruik van die ruimte.

2.2 *Openbare ruimte als professionele opgave*

Openbare ruimte is voor professionals in de eerste plaats een object waarover zij gespecialiseerde kennis of expertise hebben. Deze professioneel betrokkenen zijn degenen die de openbare ruimte formeel en beroepsmatig produceren en beheren, zoals de ontwikkelaars, de financiers, de ontwerpers en de bouwers, kortom de 'placemakers' (vgl. Madanipour 2006; Blokland 2009b). De professionals geven de openbare ruimte niet alleen praktisch vorm, maar geven er ook symbolisch betekenis aan. Praktische vormgeving heeft betrekking op het creëren van ideeën en het formuleren van ambities voor de openbare ruimte, het opstellen van plannen voor die ruimte en het verwerken van die plannen in een concreet ontwerp dat kan worden uitgevoerd. Symbolische betekenisgeving bestaat vooral uit het vertellen van (collectieve) verhalen, het geven van indrukken over, waarderen en daarmee representeren van openbare ruimten.

Professionals bepalen of beïnvloeden zowel de vormgeving als het beheer van de openbare ruimte en daarmee voor een deel ook het gebruik ervan. Inrichting en beheer kunnen daarom veelzeggend zijn ten aanzien van de ambities die met en binnen zo'n ruimte (impliciet) nagestreefd worden (Hajer en Reijndorp 2001: 73; Zukin 1995). Bij de vormgeving van openbare ruimten hoeven professionals zich niet per se bewust te zijn van de opvattingen, normen, waarden en idealen die daaraan ten grondslag liggen (Hajer & Reijndorp 2001; Low

& Lawrence-Zúñiga 2003; Reinders 2006; Lofland 1998; Reijndorp & Reinders 2010). Verder maken professionals deel uit van organisaties waarin zij moeten voldoen aan, of minstens rekening houden met andere doelstellingen dan het realiseren van kwalitatief hoogwaardige openbare ruimte. Dat vergt aanpassingen en bijstellingen die afbreuk kunnen doen aan wat vanuit hun professionele visie als het beste geldt. De openbare ruimte is in die zin een uitkomst van een interorganisatieel proces: het is zowel een professioneel construct als product (Van Melik et al. 2007; Van Melik 2008), als de uitkomst van relaties die verschillende professionals binnen en buiten hun organisatie met elkaar aangaan of juist niet aangaan (Massey 1994, 2005; Soja 1989).

Welke professionals zijn betrokken bij de uiteindelijke verwezenlijking van openbare ruimten en welk proces ligt eraan ten grondslag? Aan de hand van de casus van het Smaragdplein kunnen we goed laten zien hoe verschillende partijen met elkaar vervlochten of tot elkaar veroordeeld zijn en welke gevolgen dat heeft.

Het Smaragdplein in Utrecht is het product van relaties tussen private partijen, publieke diensten en particuliere belanghebbenden waarbij elke partij haar eigen doelstellingen en specifieke interne dynamiek heeft. Bij het Smaragdplein was er niet alleen sprake van een herinrichting van een plein, maar tevens van een herontwikkeling van het winkelcentrum.

De herinrichting van zowel het plein als het winkelcentrum begint met een vraag van het Ontwikkelingsbedrijf Gemeente Utrecht (daarna samen met de dienst Stadsontwikkeling opgegaan in de nieuwe dienst StadsOntwikkeling) na initiatief van ontwikkelaar BAM Vastgoed. Deze vraag komt binnen bij het ingenieursbureau van de Gemeente Utrecht. Een projectleider van dit bureau stuurt de vraag door naar een gemeentelijk ontwerper die, in samenspraak met stedenbouwkundigen en de te betrekken architect, de bestaande situatie analyseert.

De toenmalige dienst Stadsontwikkeling is dus één van de diensten van de gemeente, waarvan onder andere de afdelingen Stedenbouw & Monumenten, Verkeer en Milieu onderdeel uitmaken. Stedenbouw & Monumenten stelt de 'ruimtelijke envelop' samen, waarin onder andere de maten en bestemming van het te ontwikkelen gebied worden aangegeven: waar en hoe mag worden gebouwd? Daarvoor wordt er ook gesproken en overlegd met de marktmeeester, die de markt organiseert en controleert, met nooddiensten en hulpdiensten, met de winkeliersvereniging en met bewoners.

Het College van B&W besluit uiteindelijk over deze randvoorwaarden, waarbij een advies van het Wijkbureau Utrecht Zuid aan zowel de verantwoordelijke wijk- als vakwethouder wordt meegenomen. Het Wijkbureau heeft in het geval van het Smaragdplein vooral gekeken of er het winkelcentrum zou komen waar de wijk op zit te wachten: het kent het 'krachtenveld' in de wijk, dat wil zeggen de relevante partijen daar, zoals de winkeliersvereniging en de vereniging van eigenaren.

Om de herontwikkeling van het Smaragdplein te financieren, is een grondexploitatie opgesteld. Hoeveel brengt de herontwikkelde omgeving van het Smaragdplein op om te investeren in de openbare ruimte? Het Ontwikkelingsbedrijf stuurt sterk vanuit financiële overwegingen terwijl de partijen die er meer inhoudelijk bij betrokken zijn, zoals Stedenbouw & Monumenten, vooral vanuit een kwalitatief perspectief naar de opgave kijken.

De uitvoer van het ontwerp is een uitkomst van een proces waarin diverse belangen met elkaar verenigd moeten worden. Kwalitatieve ontwerpoverwegingen moeten in overeenstemming worden gebracht met betaalbaarheid en financiering.

Deze casus maakt duidelijk dat het vormgeven van openbare ruimte in brede zin een professionele opgave is. Het gaat daarbij om verschillende expertises – bijvoorbeeld gerelateerd aan economisch-financiële overwegingen of aan ontwerpqualiteit – die met elkaar in overeenstemming moeten worden gebracht. De spanningen of conflicten die zich daarbij voordoen hebben betrekking op verschillende belangen of verantwoordelijkheden. Vaak hebben ook gebruikers van de openbare ruimte, zoals bewoners en winkeliers, een rol in dit besluitvormings- en onderhandelingsproces.

2.3 *Het professionele raster: de blik van professionals op openbare ruimte*

In de gesprekken met professionals valt op dat zij de openbare ruimte op verschillende manieren duiden en benaderen. Er is sprake van een specifiek paradigma in de zin van een gedeelde basis die ten grondslag ligt aan hun professionele blik. Het betreft een beperkt aantal dimensies dat uitgangspunt van analyse en beoordeling is. Uit de interviews kwamen er vier van zulke dimensies naar voren.

- 1) *Openbare ruimte als organische entiteit.* Deze dimensie kan twee gedaanten aannemen.
 - a. *De openbare ruimte als ‘organisme’.* Openbare ruimte wordt in dit geval gezien als een soort van levensvorm die onderhevig is aan een cyclus van op- en neergang, opkomst en verval. De periodisering verschilt – iemand had het over een periode van 15 jaar waarin een openbare ruimte toe is aan aanpassing en modernisering, iemand anders over 30 jaar. Maar het principe is hetzelfde: openbare ruimte veroudert en heeft zorg – beheer – nodig.
 - b. *De openbare ruimte als ‘orgaan’.* Openbare ruimte wordt ook gezien als een vitaal orgaan van een buurt of wijk. Het is een ‘kloppend hart’ of ‘het hoofd’ van een groter gebied. De openbare ruimte is in dit geval een strategische ingang om de kwaliteit van een breder gebied te beïnvloeden; een cruciaal middel in de stedelijke vernieuwing van een buurt of wijk.
- 2) *Openbare ruimte als domein.* Van deze dimensie zijn eveneens twee verschijningsvormen te onderscheiden.
 - a. *Het achterland van de openbare ruimte.* De functie in stedelijk of regionaal opzicht: de aantrekkingskracht van een markt, van het aanwezige winkelapparaat, het functioneren als toegangspoort tot de stad. Centraal staan de planologische functies van een openbare ruimte voor een ruimer gebied.
 - b. *Het territorium van groepen.* De claim die groepen op een gebied leggen. Hier gaat het eerst en vooral om toe-eigening, het claimen van een gebied als een element in het creëren van (groeps)identiteiten; de ‘kolonisering’ of ‘privatisering’ van een gebied door een groep of categorie mensen.
- 3) *Openbare ruimte als knooppunt.* Hier gaat het om de functie van openbare ruimte als plek van uitsortering van bezoekers aan de stad – forensen, gebruikers van voorzieningen, toeristen – over verschillende buurten en wijken. Ook hier kunnen twee modaliteiten onderscheiden worden.
 - a. *De verbinding met het ommeland.* Openbare ruimte als ‘mainport’, de plek waar een doorverknoping plaats vindt met andere stedelijke locaties. De openbare ruimte als rotonde, doorvoerpunt. De openbare ruimte als knooppunt in infrastructurele zin, verkeersafwikkeling; een element in doelgericht verplaatsingsgedrag;

- b. *De verblijfsfunctie van een knooppunt.* Een plek die gekenmerkt wordt door levendigheid en de continue aanwezigheid van veel mensen is potentieel een interessante ontmoetingsplek. Enerzijds wordt die mogelijk gemaakt door de verkeersfunctie van de openbare ruimte: die genereert drukte en variëteit en maakt openbare ruimte tot een plek waar mensen afspreken en bijeen komen. Anderzijds hinderen verkeer en parkeerplaatsen de verblijfsfunctie van een plek: ontmoetingen worden gestoord of verstoord.

4) Openbare ruimte als podium. Wederom is er sprake van twee gedaanten.

- a. *‘Staged behavior’.* Openbare ruimte als plek waar kijken en gezien worden centraal staat. Het kijken kan betrekking hebben op mensen, maar ook op (kunst)objecten, exposities en evenementen. Openbare ruimte is een podium voor zelfexpressie, het construeren of tonen van identiteiten of (geaspireerde) machtsposities.
- b. *De openbare ruimte als speelplaats.* Openbare ruimte biedt de mogelijkheid om actief te zijn, te spelen en te sporten. Het aanwezige straatmeubilair, zoals speeltoestellen of voetbalkooien, vervult hierbij een belangrijke rol.

De bovenstaande vier dimensies zijn basale invalshoeken waarmee openbare ruimte beschreven en gewaardeerd wordt door professionals. Tegelijk zijn het ook concurrerende aanspraken op openbare ruimte die in een spanningsverhouding tot elkaar kunnen staan. De belangrijkste taak van professionals lijkt dan ook het vinden van de juiste balans tussen deze verschillende aanspraken te zijn.

Zijn de dimensies perspectieven waarmee professionals in algemene zin naar openbare ruimte kijken en die vorm geven, zo zijn er ook inhoudelijke thema's, concrete onderwerpen die zij adresseren. Die thema's hebben vooral betrekking op de sociale functie of betekenis van openbare ruimte; ze komen in de volgende paragraaf aan de orde.

2.4 Fysieke thema's gerelateerd aan sociale kwaliteiten van openbare ruimten

In de gesprekken met de professionals zijn we een zestal onderwerpen tegengekomen die veelal in eerste instantie als fysieke objecten of planologische functies worden benoemd, maar in sociale zin – de manier hoe een ruimte gebruikt en beleefd wordt door gebruikers – relevantie kunnen hebben (vgl. Whyte 1980; Mehta 2007). Het zijn voornamelijk manieren om de levendigheid en ontmoetingsfunctie van pleinen te stimuleren.

2.4.1 Marktplaats: aantrekkingskracht van openbare ruimte

“Jede Stadt ist Markttort” merkte de socioloog Max Weber al in 1921 op (Weber 1976 [1921]: 728). In lijn met deze gedachte kan openbare ruimte als potentiële marktplaats worden gezien, waar uitwisseling van goederen en diensten plaatsvindt en mensen samenkomen. Volgens Chung et al. (2002) is de markt – zij doelen vooral op de winkelfunctie – zelfs de belangrijkste activiteit in de hedendaagse openbare ruimte.

Op het Afrikaanderplein in Rotterdam, de Plantage en het Smaragdplein in Utrecht treffen we markten aan in de meer traditionele zin van het woord. Wat betreft bereik – één van de dimensies waarmee openbare ruimte beoordeeld wordt door de professionals – bestaan er echter grote variaties tussen deze markten. Terwijl de markt op de Plantage vooral een buurtfunctie heeft en die op het Smaragdplein vooral mensen uit de omliggende wijk trekt, functioneert de Afrikaandermarkt met wekelijks 30.000 bezoekers (Website Parkstad 010) op bovenwijks, mogelijk zelfs wel op regionaal niveau. Uit de interviews komt naar voren dat de betrokken professionals een bijzondere rol voor de markt zien weggelegd. Zo spreekt een respondent over de symbolische rol van de markt op de Plantage:

“De markt is belangrijk, al is het maar symbolisch, omdat er ook eens wat gebeurt op het plein (..) Er is heel veel voor nodig om dat zo te laten zijn; alles wat je hebt, zet je in, zoals evenementen en een braderie, maar vooral de markt, de markt is een middel om meer activiteit te clusteren”.

De markt wordt hier dus gezien als aanknopingspunt om meer levendigheid op het plein te bewerkstelligen en dat is bij uitstek wat professionals met openbare ruimten ambiëren (meer daarover in hoofdstuk 4). Naast motieven van levendigheid, spelen ook economische belangen een rol: zo wordt ten aanzien van het Smaragdplein verwacht dat het winkelend publiek van de markt ook de winkels aan het plein zullen bezoeken.

Op het Beukenplein in Amsterdam vindt geen markt plaats, maar door de aanwezigheid van verschillende publieke voorzieningen als winkels en horecagelegenheden functioneert het plein wel als een knooppunt van goederen, diensten en mensen. Het Surinameplein is daarentegen vooral een verkeersknooppunt. Om ook dit plein aantrekkelijk te maken voor grote groepen bezoekers, wordt in de planvorming over het toekomstige Surinameplein vooral ingezet op het versterken van het voorzieningenniveau (Arduin et al. 2009). Gedacht wordt aan winkels, detailhandel en commerciële dienstverlening, waarbij het van belang is dat de nieuwe functies niet alleen gericht zijn op de omliggende buurt maar ook op de schaal van de stad functioneren (idem). Want alleen dan, zo vertelt een betrokken professional, kan het Surinameplein echt uitgroeien tot een “groot entreeplein voor de stad, dat mensen bij elkaar kan brengen”.

Ook op de Utrechtse locaties is geprobeerd om door middel van herinrichting het gebruik van de pleinen als marktplaats (in brede zin) een impuls te geven. Op zowel de Plantage als het Smaragdplein is het herontwerp gepaard gegaan met een uitbreiding van het aantal parkeerplaatsen om zo het bezoek zowel vanuit de directe als indirecte omgeving te faciliteren.

Ook tijdens evenementen functioneert de openbare ruimte vaak als knooppunt. Op bijna alle onderzoekslocaties worden verscheidene activiteiten georganiseerd, zoals het Nelson Mandela festival op het Afrikaanderplein of de herdenking van het gedeelde slavernijverleden van de Nederlandse Antillen, Suriname en Nederland op het Surinameplein. Op het Afrikaanderplein worden zelfs zoveel activiteiten georganiseerd dat er twee ‘pleinregisseurs’ zijn aangesteld die onder andere de taak hebben om de verschillende activiteitenprogramma’s op elkaar af te stemmen.

Pleinen met een markt- en/of evenementenfunctie zijn veelal multifunctioneel ingericht. Een noodzakelijke voorwaarde daarbij is dat de ruimte bepaalde minimale afmetingen moet hebben. Het betekent ook vaak dat een plein leeg moet blijven om voor diverse doeleinden gebruikt te kunnen worden, wat op gespannen voet kan staan met de verblijfsfunctie op dagen zonder markt of evenement.

2.4.2 Hoogte- of niveauverschillen: openbare ruimte als podium voor het alledaagse leven

Er zijn verschillende redenen om op een plein hoogte- en/of niveauverschillen te creëren, maar centraal staat het idee dat daarmee het functioneren of beleven van de openbare ruimte wordt beïnvloed. De onderzochte locaties laten zien dat het creëren van een podium, zowel letterlijk als figuurlijk, een motief kan zijn om voor ruimtelijke hoogteverschillen te kiezen. De metafoor van de stad als ‘podium van het sociale leven’ (vgl. Mumford 1937) is hierin duidelijk te herkennen. Ook het scheiden van functies en/of doelgroepen kan een reden zijn om niveauverschillen aan te brengen.

Op het Afrikaanderplein loopt het gedeelte buiten de hekken geleidelijk over in het gedeelte binnen de hekken. In het afsluitbare deel is een omloop aangelegd die aansluit op straatniveau. Via trappen en hellingbanen is vervolgens het verdiepte grasveld te bereiken. Er is bewust voor gekozen om banken aan de zijkanten van het grasveld te plaatsen zodat er in het midden van het park een lege ruimte, een verdiept podium, is ontstaan om evenementen te organiseren. Maar ook de omloop kan als podium functioneren, namelijk als een plek waar geflaneerd kan worden en waar zien en gezien worden centraal staat.

Ook het Bospolderplein kent een verdeling in zones, in dit geval tussen meerdere opgehoogde plekken, een verdiept veld en een verhoogd pleingedeelte. De hoogteverschillen dragen ertoe bij dat verschillende gebruikersgroepen een eigen podium hebben. Van de allerkleinsten die, zoals een respondent het verwoordt “netjes spelen op de plek die daarvoor bedoeld is”, tot een plek waar ouderen rustig zouden kunnen zitten. Een professional is van mening dat hoogteverschillen afstand creëren tot en tussen activiteiten. Naar de buitenranden van het podium toe lijken de pleingebruikers over te gaan in toeschouwers en vervolgens in passanten.

Maar niet in alle gevallen worden hoogte- en/of niveauverschillen als succesvol ervaren. Met de laatste herinrichting van de Plantage is er bijvoorbeeld voor gekozen om de niveauverschillen op te heffen, omdat deze voor sommige gebruikers niet alleen een fysiek maar ook een symbolisch obstakel waren. Zoals een respondent treffend opmerkte: “die kuil was altijd leeg, niemand durfde erin”. Dit lijkt aan te sluiten bij uitkomsten van het onderzoek van Whyte (1980) naar succesfactoren van pleinen in New York. Whyte concludeerde dat hoogteverschillen kunnen functioneren als barrières, waardoor pleinen die verhoogd of verdiept zijn aangelegd minder intensief worden gebruikt dan pleinen op straatniveau.

Ook op de Bomenpleinen zijn hoogteverschillen bij de herinrichting geminimaliseerd. Over het Kastanjeplein vertelt een respondent:

“Dat waren dus allemaal muurtjes en bulten, heuvels en allemaal stuk en dat was gevaarlijk voor de ouderen om daar overheen te lopen”.

In het Pleinenplan is besloten de vier pleinen zo transparant mogelijk te houden, of zoals een professional het verwoordt:

“Stop het niet vol met allerlei objecten of trendvolle ideeën, probeer het nou zo rustig mogelijk in te richten waardoor er ruimte is om ook met evenementen en variabel gebruik te kunnen werken. Dus meer als een platform voor de buurt.”

Daarbij is overigens wel gekozen voor het in geheel ophogen van de pleinen, om zo een natuurlijke barrière te krijgen tussen plein en straat. Hierdoor, zo is het idee, rennen kinderen

minder snel de straat op en is parkeren op de stoep onmogelijk gemaakt waardoor er geen hekjes – objecten die de transparantie aantasten – geplaatst hoeven te worden.

Hoogteverschillen worden niet alleen gebruikt om een podium te creëren, maar ook om verschillende activiteiten en (daarmee) gebruikersgroepen in één ruimte te kunnen combineren.

2.4.3 Achterkanten en blinde gevels: in de marge van de openbare ruimte

Professionals spreken geregeld over de (gewenste) aan- dan wel afwezigheid van ‘achterkanten’ in de openbare ruimte. Hiermee worden die plekken bedoeld waar toezicht zou ontbreken als gevolg van een concentratie van laad- en losplekken, parkeren, vuilnisverzameling of andere functies die aan het oog onttrokken worden. Door de vermeende afwezigheid van sociale controle – ‘ogen op straat (Jacobs 1961) – worden deze locaties veelal in verband gebracht met vandalisme, diefstal en onveiligheidsgevoelens. Het vermijden van achterkantsituaties is daarom vaak een belangrijke opgave bij het (her)ontwikkelen van een plein.

Voor ontwerpers van de buitenruimte is het echter niet altijd mogelijk om daar een oplossing voor te vinden, of zoals een respondent het verwoordt:

“Het zit met name in de architectuur van de bestaande gebouwen”.

Maar het is ook niet zo dat er helemaal niets aan gedaan kan worden, zoals een professional laat zien:

“Een oplossing kan liggen in het maken van gevels die van mensen zijn en die ook gebruikt worden en waar je door de ramen ziet dat daar mensen achter werken. Vanuit dit principe kregen de winkels aan het Smaragdplein gevels met veel glas, waardoor men naar binnen kijkt, dat je mensen ziet winkelen, lopen, dat er ’s nachts wellicht nog wat licht brandt en zo. In de praktijk zie je dat supermarkten heel snel die gevels dichtplakken omdat het dan handig is daar aan de binnenkant weer rekken tegenaan te zetten”.

Maar ook bij winkeliers is het besef wel aanwezig dat blinde gevels niet leiden tot een aantrekkelijk winkelgebied (vgl. Wijkbureau Zuid 17 – 2- 2000: 4).

Veiligheid van openbare ruimte in de avond en nacht vraagt om extra aandacht. Extra verlichting draagt daaraan bij, maar daarnaast wordt gedacht aan het aanbieden van een gemengd woningaanbod grenzend aan de openbare ruimte waardoor mensen met verschillende leefstijlen en vooral leef ritmes worden aangetrokken en aan het combineren van verschillende functies (wonen, werken, winkelen) om zoveel mogelijk een 24-uurs toezicht te creëren.

Een achterkant komt niet altijd over als een achterkant: dat is – zowel letterlijk als figuurlijk – afhankelijk vanuit welk oogpunt gekeken wordt. De binnenplaats van de flats aan de Aquamarijnlaan en het Smaragdplein vormt een achterzijde voor de winkels, die er hun laad- en losplaats hebben. De flats worden vanaf deze kant ontsloten, waardoor deze achterzijde eveneens als voorzijde fungeert. Ook een voorkant wordt niet altijd als voorkant gezien. Over veel winkels en publieke voorzieningen rondom het Afrikaanderplein vertelt een professional dat ze met hun rug naar het plein gekeerd staan. Deze winkels en voorzieningen hebben hun ingang aan het plein en zouden om die reden als voorkant beschouwd kunnen worden, maar ze sluiten fysiek gezien niet goed aan op het plein. Ook bij het Surinameplein en de Bomenpleinen, waar vooral veel woningen via het plein ontsloten worden, zijn de voorkanten niet altijd op de openbare ruimte gericht. Hoewel de voordeuren uitkomen op het plein, is het de vraag wat de

veelal gesloten gordijnen of met plakplastic geblindeerde ramen betekenen voor het plein. De behoefte aan privacy van bewoners kan botsen met de bedoeling van professionals om met woningen aan een plein toezicht te creëren.

Professionals kunnen achterkanten niet altijd vermijden; het verbeteren van problematische achterkantsituaties wordt daarom als belangrijke uitdaging gezien.

2.4.4 Beelden buiten: kunst in de openbare ruimte

Op vrijwel alle locaties zijn bij de (her)inrichting kunstwerken geplaatst. Het gaat hier om perspectieven op kunst in openbare ruimten waarbij vooral de sociaalhistorische context wordt benadrukt en waarbij vragen centraal staan als: “Hoe verhoudt een kunstwerk zich tot de maatschappelijke context?” en ‘Hoe zit het met de sociale functie van kunst?’ (Van den Braembussche 2003: 30).

Op het Afrikaanderplein is heel bewust gekozen voor kunst met een maatschappelijke functie. Bij de laatste herinrichting is samen met kinderen gewerkt aan het beschilderen van tegels die over de omloop van het park verspreid liggen. De achterliggende gedachte is om op deze manier bij te dragen aan het gevoel van trots op het plein en de buurt, bij zowel kinderen als hun ouders. Er zijn ook roestvrijstalen iconen aangebracht die verwijzen naar verschillende plekken op het plein; zo verwijzen de vogels bijvoorbeeld naar de vogelklas op het plein en de iconen van groente en fruit naar de markt.

Ook op het Bospolderplein zijn bij de herinrichting samen met buurtbewoners kunstwerken gemaakt. Een kunstenaar heeft, zoals een professional het verwoordt:

“... samen met bewoners een gat in de grond zitten graven toen het plein nog niet gemaakt was. Daar is vervolgens beton in gestort en later is het kunstwerk uit de grond gehaald en op het plein geplaatst. Dat heeft hij dus echt samen met die lui zitten doen; een zeer geslaagde vorm van kunst en participatie. Eén van de werken is sindsdien verplaatst. Als een kunstwerk zich door de buurt heen beweegt, wordt er een soort geschiedenis ingestopt”.

De betekenis die de kunstwerken op het Bospolderplein en Afrikaanderplein voor de buurt hebben, komt vooral voort uit het samen maken ervan.

Kunst kan ook een andere manier relatie met de buurt hebben, bijvoorbeeld door als gebruiksobject te functioneren. Op de Bomenpleinen staan diverse kunstwerken, zoals de Kastanje-uitschil op het Kastanjeplein die op de naamgeving van het plein en haar soort bomen duidt. Dit kunstwerk heeft niet alleen een esthetische functie, het dient ook als speelobject voor kinderen in de buurt. Omdat is besloten de Bomenplein zoveel mogelijk vrij te laten van objecten, en dus ook van speeltoestellen als een glijbaan of schommels, is op deze manier getracht toch iets extra's te doen voor de kinderen in de buurt. Ook op het Eikenplein is kunst geplaatst die is bedoeld om mee te spelen: tegels die licht geven en geluid maken als je er op gaat staan. Goede bedoelingen leiden niet altijd tot een geslaagde praktijk:

“Ik heb wel nog de kunstenaar die betrokken was bij dit ding dermate gek gebeld dat hij voor de officiële opening in elk geval één zo'n tegel kon organiseren waar mijn wethouder op kon gaan staan om symbolisch dit plein te openen. Dat was zo ongeveer de enige keer dat zo'n tegel het daadwerkelijk heeft gedaan.”

Kunst in de openbare ruimte moet tegen een stootje kunnen.

Kunst kan worden ingezet als herinnering aan de geschiedenis van de plek in kwestie. Zo staat op de Plantage het ‘Drinkend Paard’, verwijzend naar de vroegere functie van de locatie als slachthuis. Opmerkelijk detail is dat er feitelijk niet veel paarden zijn geslacht. In de volksmond wordt het kunstwerk ook wel ‘Ivo het paard’ genoemd naar de oud-burgemeester van Utrecht, Ivo Opstelten.

Ook het kunstwerk op het Surinameplein verwijst naar de geschiedenis: het “Monument van Besef” herinnert aan het gedeelde slavernijverleden van de Nederlandse Antillen, Suriname en Nederland. Ieder jaar op 30 juni vindt er een herdenking plaats. Het beeld verwijst niet direct naar het verleden van het plein, maar naar het land waarnaar het is vernoemd, net als de omliggende straten die zijn vernoemd naar de Antillen.

Op het Smaragdplein staat één kunstwerk, de Zonnegodin, van André Schaller uit 1969. De Zonnegodin lijkt niet direct een relatie met het huidige plein, de buurt of de lokale gemeenschap te hebben. Het is in de woorden van de architect een ‘tijdsbeeld’.

Het creëren van kunst in de openbare ruimte kan verschillende redenen hebben, uiteenlopend van het *l’art pour l’art* beginsel dat leidend was op het Smaragdplein, tot het verstevigen van de band van buurtbewoners met de locatie door samen kunst te maken, zoals op de locaties in Rotterdam. Eveneens wordt er direct of indirect verwezen naar het plein voor staat, zoals op het Kastanjeplein en het Surinameplein, of naar de geschiedenis van de plek, zoals het geval is op de Plantage. Verder kan een kunstwerk als speelobject dienen zoals op de Bomenpleinen.

2.4.5 ‘Groen’ en ‘blauw’ als tegenwicht voor ‘rood’: planten en water om steen te verzachten

‘Groen’ in de openbare ruimte is voor veel stadsbewoners van grote betekenis. Het biedt ruimte voor ontspanning, ontmoeting en beweging, bijvoorbeeld in stads- en buurtparken, op speelweides en trapveldjes. Maar ook aan de beplanting zelf, zoals bomen en struiken, wordt door stedelingen doorgaans veel waarde gehecht. Datzelfde geldt voor water, ook wel getypeerd als ‘blauw’ door de professionals. Door de toepassing van ‘groen’ en ‘blauw’ wordt onder meer gepoogd het gebruik en daarmee de levendigheid van openbare ruimte te doen toenemen.

Het bij het laatste herontwerp aangebrachte bomendak van platanen heeft de Plantage volgens betrokkenen minder leeg en aantrekkelijker en gezelliger gemaakt. Op het Bospolderplein is eveneens geprobeerd om met ‘groen’ het gebruik te bevorderen. De buurt Bospolder wordt door een respondent getypeerd als een buurt met een ‘hele dichte openbare ruimte structuur’. Het Bospolderplein sluit daarop aan; het wordt gezien als een ‘stenig plein, waar de nadruk ligt op activiteiten’. De kop van het plein is een soort ‘groene’ buffer geworden en heeft als doel rust te brengen op dit stenige plein. Daarnaast worden in het bijzonder de aanwezige platanen geassocieerd met het brengen van sfeer, van beschutting en het bieden van tegenwicht aan de ‘robuuste vormgeving’ van het plein. Verder wordt het ‘groen’ gezien als een aantrekkelijk zichtelement, mooie bomen die ‘het plein maken’. Ook op het Kastanjeplein en Eikenplein spelen de bomen een grote rol in de waardering door professional. Vooral de historische kastanjabomen op het Kastanjeplein worden van groot belang geacht voor de aantrekkelijkheid van het plein; zonder de bomen zou het een heel ander plein zijn.

‘Groen’ wordt door de professionals geassocieerd met het aanbrengen van kwaliteit, het meer uitnodigend en mooier maken van openbare ruimte, het verzachten van het lawaai van auto’s, het aanbrengen van rust, privacy en sfeer.

Wat opvalt, is dat ‘groen’ veelal in één adem met steen wordt genoemd; het gaat om contrasten. In gesprekken met Rotterdamse professionals over het Afrikaanderplein werd bijvoorbeeld gesteld dat het parkgedeelte van het Afrikaanderplein een noodzakelijk tegenwicht biedt aan de dicht bebouwde omgeving:

“Een groene ruimte waar mensen uit de stenige buurt kunnen verblijven”.

In stedenbouwkundig vakjargon wordt gesproken over ‘groen’ als noodzakelijk tegenwicht voor ‘rood’, oftewel de gebouwde omgeving. ‘Blauw’ kan die compenserende functie ook hebben. Eén van de professionals die bij het herontwerp van het Afrikaanderplein betrokken was, beargumenteert de uitbreiding van het watergedeelte in het park als volgt:

“Water is in principe altijd prettig in een park, het geeft een meer ontspannen sfeer”.

Ook op de Plantage is gekozen om een waterelement in de vorm van een fontein toe te voegen. De fontein is volgens professionals bedoeld als speelaanleiding en blikvanger waardoor het een middel is om de ruimte meer ‘representatief’ te maken, een plek voor bewoners uit de buurt van verschillende leeftijdscategorieën.

‘Groen’ en ‘blauw’ worden dus gezien als positieve elementen, maar ze zijn ook vaak kwetsbaar. Vlak na de laatste oplevering van het Afrikaanderplein is een deel van de sierbeplanting uit de plantvakken getrokken. Om het kwetsbare groen meer vandalismebestendig te maken is bij het herplanten een aantal struiken verankerd. Ook raken ‘groen’ en ‘blauw’ makkelijk vervuild. Vanwege de kwetsbaarheid is er in het verleden vaak gekozen voor stenige, als minder aangenaam beschouwde pleinen, omdat steen meer ‘hufferproof’ is en om weinig onderhoud vraagt.

“Ik denk dat het goed is om steeds heel goed te kijken naar de verhouding ‘stenig functioneel’ en ‘groen’. Dat is in ieder geval iets dat wij zelf ook nog veel meer moeten leren voor heel Rotterdam. Heel veel pleinen zijn alleen maar stenig ingericht, omdat ze dan super ‘hufferproof’ zijn en relatief weinig onderhoud vragen, maar het is voor de hele beleving van die bewoners niet voldoende.”

Niet enkel de loutere aanwezigheid van ‘groen’ en ‘blauw’ is van belang in de openbare ruimte, maar ook de kwaliteit ervan. Openbare ruimten vragen om onderhoud en dat geldt zeker voor beplanting en water. De professionals zijn het erover eens dat slecht onderhouden en vervuild ‘groen’ en ‘blauw’ beelden oproept van een ‘compleet afgeschreven openbare ruimte’, waar vervolgens ongewenste gebruikers op af kunnen komen.

Dat er in de praktijk te weinig oog zou zijn voor het onderhoud, heeft volgens meerdere professionals voornamelijk te maken met de veranderde wijze waarop het beheer georganiseerd is. In Rotterdam bijvoorbeeld wordt het beheer uitbesteed. Zo zijn er op het Afrikaanderplein mensen die het hek openen en afsluiten, anderen die het schoon houden, en weer anderen die het groen bijhouden. Voor een dergelijk groot en multifunctioneel plein als het Afrikaanderplein pleit een van de geïnterviewden voor een vaste medewerker die verantwoordelijk is voor meerdere aspecten van beheer: net als een wijkagent ook een wijktuinman. Zo’n tuinman of parkwachter is er op het Afrikaanderplein overigens in het begin wel geweest, maar op den duur wegbezuinigd.

Tegenwoordig ligt er vanuit milieuoogpunt meer nadruk op het ‘groen’ en ‘blauw’ in de stedelijke openbare ruimte, omdat die de gezondheid en het welbevinden van mensen positief kunnen beïnvloeden. Maar enkel de toevoeging van meer planten en water maakt openbare

ruimte niet per definitie beter. De kwaliteit ervan moet gegarandeerd zijn. ‘Groen’ is kwetsbaarder dan steen en vergt daarom intensief beheer. Bij water moet er rekening mee worden gehouden dat kinderen erin kunnen spelen (op de Plantage was dat zelfs de opzet). Met als gevolg dat het water dan van drinkwaterkwaliteit moet zijn.

2.4.6 # sluiten: hoe openbaar is openbare ruimte?

Professionals streven bovenal naar levendige, intensief gebruikte pleinen die toegankelijk zijn voor iedereen. Treffend is de opmerking van één van de geïnterviewden:

“De gemeente maakt openbare ruimte om te gebruiken. Hoe meer mensen op straat, hoe beter.”

Tegelijkertijd is er een drang naar ordening, beheersing en regulering als ware het gebruik van pleinen onderdeel van een groter project van ‘social engineering’ (vgl. Boutellier, Boonstra & Ham 2009). Niet elke vorm van gebruik is even gewenst. Vooral het rondhangen van groepen jongeren in de openbare ruimte ervaren veel mensen als onprettig of onveilig. Zukin (1995) ziet in dit soort alledaagse vormen van angst een gevaar voor de ervaren toegankelijkheid van openbare ruimte. Uit de interviews met professionals blijkt dat veelvuldig wordt geprobeerd om bepaalde gebruikersgroepen minstens op bepaalde tijden te weren. Op een aantal locaties zoals het Afrikaanderplein in Rotterdam en de Plantage in Utrecht zijn hekken geplaatst. Op het Smaragdplein is, na uitvoerige discussies, uiteindelijk geen hek geplaatst; het aanbrengen van afsluitingen op andere pleinen is in het geheel niet aan de orde gekomen. De vraag hoe het openbare karakter van een publieke ruimte te waarborgen is, zodat in principe iedereen zich er prettig kan voelen, is bij elk plein wel aan de orde gekomen.

Het Afrikaanderplein wordt omringd door een drie meter hoog, zwart hek dat op slot gaat zodra het donker wordt. Het hek staat overdag op een aantal plaatsen open en afhankelijk van het seizoen en het tijdstip van zonsondergang wordt het tussen 17.00 en 22.00 uur door Stads-toezicht afgesloten, zodat er ‘s avonds geen mensen kunnen gaan ‘hangen’ of vandalisme plegen. Gedurende de rest van de avond en de nacht is het grootste gedeelte van het Afrikaanderplein niet toegankelijk; de speeltuin, vogelklas, botanische tuin en het park zijn niet bereikbaar.

Hoewel Rotterdam in vergelijking met andere Nederlandse steden een wat langere geschiedenis kent met het plaatsen van hekken in de openbare ruimte, is het hek op het Afrikaanderplein er niet zonder discussie gekomen. De vraag waar uitvoerig over is gesproken luidde: hoe openbaar is het plein nog als er een hek omheen staat? Het plaatsen van hekwerk was een uitdrukkelijke wens van de bewoners uit de buurt; zij zagen het als oplossing van problemen als rondhangen, vandalisme en drugshandel. Uiteindelijk was de conclusie dat de plaatsing van hekwerk een noodzakelijke ingreep was. Een professional vertelt:

“Het park kon niet zonder dat hek. Je kon niet zo’n dure investering doen en die op termijn goed houden zonder er een hek omheen te zetten”.

Anno 2011 zijn er voor- en tegenstanders van de hekken op het Afrikaanderplein. Sommige professionals vinden het nu veilig genoeg en daarom niet meer echt nodig om het park af te sluiten. Anderen vinden de hekken vooral erg handig als er evenementen plaatsvinden en er toezicht gehouden moet worden op de toegang daartoe. Ook de aangrenzende scholen pleiten

voor behoud van de hekken in verband met de veiligheid van de kinderen tijdens sportactiviteiten op het plein.

Ook op de Plantage in Utrecht beoogt men met behulp van hekken de overlast van bepaalde gebruikersgroepen, in dit geval jongeren, terug te dringen. Op de Plantage bevindt zich een aantal entrees van woningen in onderdoorgangen die het plein vanuit de Mimosastraat aan de ene, en de Ondiep-Zuidzijde aan de andere kant verbinden. Bij beide doorgangen zijn hekken geplaatst die in de avond en nacht zijn afgesloten. De omwonenden aan het plein ervoeren veel overlast van groepen jongeren die zich in de onderdoorgangen ophielden. Maar de plaatsing van het hek heeft niet alleen met het hangen en de daarmee gepaard gaande overlast te maken. Het wordt ook beschouwd als hulpmiddel om de pakkans van de jongeren te vergroten wanneer zij op het plein ‘rottigheid’ uithalen.

Hoewel een betrokken professional de mening is toegedaan dat het hekwerk ‘een hele goede maatregel’ is, is hier net als bij het Afrikaanderplein het besef aanwezig dat een dergelijke fysieke ingreep op gespannen voet staat met de openbaarheid van publieke ruimte. Als een soort compensatie is er in beide gevallen veel aandacht besteed aan het design van het hekwerk.

Op het Smaragdplein is eveneens gesproken over de mate van openbaarheid en het verhogen van de sociale veiligheid van met name het winkelgebied. De discussie spitste zich toe op twee fysieke elementen: het al dan niet plaatsen van een dichte luifel en een hek. Het hek dat de winkelstraat ’s nachts zou moeten afsluiten was vooral een wens van de winkeliers. Uiteindelijk is het hek er, zoals we eerder al opmerkten. Behalve overwegingen rondom openbaarheid, speelden verkeerstechnische en financiële redenen een rol (Wijkbureau Zuid 17-2-2000). Hoewel ook bij het Smaragdplein de nadruk op het handhaven van het openbare karakter van de ruimte lag, heeft hetzelfde argument op de Plantage en Afrikaanderplein dus tot een andere uitkomst geleid.

Ook bij de herinrichting van de Bomenpleinen is er gediscussieerd over de vraag hoe de toegankelijkheid voor zoveel mogelijk mensen te garanderen. In het Pleinenplan is er volgens een betrokken professional uiteindelijk gekozen voor zo’n open mogelijk ontwerp waarbij gerichtheid op één specifieke doelgroep zoveel mogelijk is vermeden. Zo is er besloten om op het Eikenplein en Kastanjeplein, die beide een schoolpleinfunctie vervullen, geen speelelementen te plaatsen om andere gebruikers niet uit te sluiten. De drie pleinen die reeds zijn heringericht (Kastanje-, Eiken- en Iepenplein) hebben zo’n rustig mogelijke inrichting gekregen waardoor er ruimte is voor variabel gebruik en voor eventuele evenementen. Daarentegen is wel geprobeerd om te leren van het verleden. In de woorden van een respondent:

“In de jaren negentig is er in de landschapsarchitectuur heel duidelijk voor gekozen om te zeggen: doe maar helemaal niks aan die pleinen, laat het maar een platform zijn waar mensen zelf kunnen bepalen wat ze ermee doen. Het gevolg was dat iedereen langs de gevels liep en dat het plein niet werd gebruikt”.

Om niet dezelfde fout te begaan, is met de herinrichting van de Bomenplein ingezet op het creëren van openbare ruimte met een duidelijke eigen identiteit om zoveel mogelijk mensen aan te kunnen spreken.

Hoewel aan de ene kant het idee bestaat dat de openbare ruimte toegankelijk dient te zijn voor iedereen, is aan de andere kant niet elke vorm van gebruik geaccepteerd. Sommige groepen zijn meer gewenst dan andere. Vooral de bezoekers van de openbare ruimte die gedrag vertonen waardoor anderen zich niet meer op hun gemak voelen, worden als onwenselijk be-

schouwd. Opmerkelijk bij de herinrichting van het Surinameplein is dat er discussie wordt gevoerd over uitsluiting rondom een groep die doorgaans niet als ongewenst wordt gezien door professionals, namelijk de ‘yuppen’ of ‘nieuwe stedelingen’. Deze groep wordt door een respondent omschreven als relatief jong, hoogopgeleid, veelal werkzaam in de creatieve industrie, met veel cultureel, sociaal en vaak ook economisch kapitaal. Het idee is om het nieuwe Surinameplein grotendeels naar wens van deze doelgroep, die als zeer belangrijk voor de stedelijke economie wordt gezien, in te richten (Arduin et al. 2009). Niet alleen het gegeven dat deze ‘nieuwe stedeling’ veel gebruik maakt van de openbare ruimte in de stad, biedt een belangrijke kans voor het Surinameplein. Het feit dat een groot deel van de buurten rondom het plein al door deze groep als woonmilieu is ontdekt, wordt net zo belangrijk ervaren. Toch bestaat er ook de angst dat het inrichten van het Surinameplein met vooral deze doelgroep in gedachten een uitsluitende werking kan hebben op andere gebruikers. Naast deze ‘nieuwe stedeling’ wonen er immers vele andere groepen in de omliggende wijken, die de openbare ruimte misschien wel op een hele andere manier (willen) gebruiken. Deze discussie duurt nog voort, maar laat zien dat het onderscheiden van gewenste en ongewenste groepen een subjectieve aangelegenheid is.

HOOFDSTUK 3 OPENBARE RUIMTE ALS EFFECTIEVE OMGEVING

3.1 Inleiding

In dit hoofdstuk staan gebruikers van de openbare ruimte centraal. De analyse van straatinterviews en observaties heeft als basis gediend voor het formuleren van dimensies en thema's die een weergave zijn van de wijze waarop gebruikers naar de openbare ruimte kijken. De informatie is, zoals we al eerder uiteengezet hebben, verzameld volgens de door Taplin et al. (2002) beschreven REAP-methode (Rapid Ethnographic Assessment Procedure, zie bijlage A). We benadrukten al, dat het hier gaat om het in beeld brengen van ideeën, fenomenen, vormen van gebruik en beleving van de betreffende openbare ruimte. Het gaat daarbij niet om de reikwijdte van het beschreven fenomeen in de zin dat de resultaten representatief zijn voor alle gebruikers van de plek. Het doel is om in kaart te brengen welke beelden er op of over een plek leven en niet om vast te stellen of die voor alle gebruikers even belangrijk zijn of even vaak worden genoemd.

In paragraaf 3.2 wordt ingegaan op de wijze waarop gebruikers naar een locatie kijken en hoe zij deze ervaren. Ook zij worden gezien als *placemakers* die net als professionals invloed uitoefenen op wat een openbare ruimte 'is'. Paragraaf 3.3 behandelt vervolgens een aantal dimensies die uit de interviews met de gebruikers van de openbare ruimte naar voren zijn gekomen. Het gaat daarbij, net als bij de professionals in paragraaf 2.3, om algemene percepties van openbare ruimten van en door gebruikers die de aandacht vestigen op verschillende kwaliteiten van openbare ruimte. In paragraaf 3.4 worden tenslotte een zestal concrete en actuele thema's geschetst die in de straatinterviews door gebruikers zijn genoemd en die inzicht geven in wat gebruikers bezig houdt als zij naar openbare kijken of zich daarin begeven. Opvallend daarbij is dat in tegenstelling tot de fysieke thema's die vooral door de professionals werden benoemd, hier veel meer sociale en programmatische onderwerpen aan bod komen.

3.2 De openbare ruimte van en door gebruikers

In paragraaf 2.2 is het Smaragdplein geanalyseerd als professionele opgave: de geplande ruimte als uitkomst van professionele relaties. Professionals kunnen, zo zagen we, zowel praktisch als symbolisch vorm en betekenis geven aan openbare ruimte. De geleefde of effectieve ruimte zouden we eveneens kunnen zien als een uiting van (relaties tussen) dagelijks gebruikers (Massey 1994, 2005; Soja 1989; Gans 1991). Daarmee kunnen gebruikers, net als professionals, gezien worden als *placemakers* (vgl. Blokland 2009b; Madanipour 2006). Daarbij moet meteen worden aangetekend dat openbare ruimte voor verschillende gebruikers uiteenlopende betekenissen heeft of aan verschillende ervaringen gerelateerd wordt (Blokland 2009b; Wright 1985: 215 - 249). Met andere woorden: gebruikers construeren plekken op heel uiteenlopende manieren. Een plek is daarmee niet alleen een materiële entiteit, maar een sociale constructie van zowel professionals als gebruikers (Blokland 2009b; Harvey 2006; Low & Lawrence-Zúñiga 2003; Reinders & Van der Land 2008).

Bij wijze van illustratie van hoe gebruikers openbare ruimte beoordelen en gebruiken, schetsen we hun ervaringen en indrukken met betrekking tot het Surinameplein in Amsterdam.

Het Surinameplein wordt door professionals getypeerd als plein met vooral een verkeers- of doorgangsfunctie. Toch is het plein volgens vele gebruikers meer dan een verkeersplein.

In lijn met de verwachting dat het ‘van A naar B gaan’ centraal zal staan, geeft vrijwel iedere gebruiker aan het plein te gebruiken voor enige vorm van ‘verkeer’. Mensen lopen en fietsen over het plein op weg naar winkels, naar hun werk, sportschool of naar huis: ze zijn er op ‘doorreis’. Velen pakken er de tram. Het Surinameplein wordt getypeerd als ‘rotonde’, ‘circuit’ of ‘knooppunt’. Sommigen spreken van een ‘transitplein’ en respondenten merken op dat ze het plein als ‘toegangspoort’ tot of ‘ingang’ naar de stad zien. Het plein wordt ook gewaardeerd vanwege het vervullen van deze functie. De ‘doorstroming’ en ‘verbindingen’ zijn er goed en het is een ‘belangrijk’ en ‘praktisch’ punt in de stad. Maar het plein wordt ook ‘gevaarlijk’ genoemd, en ‘uitlaatgasserig’.

Het Surinameplein wordt in de eerste plaats niet gewaardeerd om haar eventuele verblijfskwaliteiten: volgens meerdere gebruikers is het Surinameplein meer een rotonde dan een plein. Zij benadrukken de rol die de plek speelt voor het verkeer. Zo stelt een respondent: “Mensen gaan hier niet met elkaar om. Daarvoor kom je niet hier”. Iemand anders vertelt: “De mensen zijn hier vrij individualistisch ingesteld; het is nu eenmaal een transitplaats”. Als we naar de uitspraken van deze mensen kijken, dan lijkt het verkeer andere mogelijke vormen van gebruik in de weg te zitten.

Maar ondanks de dominantie van het verkeer zien respondenten de plek wel degelijk als mogelijke verblijf- en/of ontmoetingsplek. Zo vertellen sommige gebruikers dat er praatjes worden gemaakt en contacten gelegd. Een man vertelt: “Ik heb een goede vriend op dit plein leren kennen. We zagen elkaar elke dag omdat we op hetzelfde tijdstip met dezelfde tram moesten. Op een gegeven moment raak je dan aan de praat”.

Vooraf ouderen en jongeren geven aan langduriger op het Surinameplein te verblijven en waarderen de sociale aspecten van het plein. Gebruikers gaan naar vrienden die er wonen, de kapper, de coffeeshop, de bakker of de pizzeria. Of ze geven aan met vrienden op een bankje te zitten en te kletsen. Op het plein wordt in de zomer ook gebarbecued. Zo vertelt een zestienjarig meisje, dat er vaak met vriendinnen komt: “In de zomer is het hier wel gezellig ’s avonds, met barbecues en zo”. Desgevraagd stellen vrijwel alle gebruikers dat ‘alle soorten mensen er komen’ en dat zij over het algemeen ‘goed’ met elkaar omgaan. Het plein wordt ook wel ‘het mooiste plein van Amsterdam’ genoemd en mensen vinden het een ‘leuk en gezellig’ en zelfs ‘heerlijk’ plein. Er is ook sprake van negatieve waardering van vormen van verblijf, zoals ‘de hangjongeren die je vooral in de avond ziet’. Daarentegen wordt er over de aanwezige jongeren opgemerkt dat ‘de jonge mensen normaal met elkaar omgaan’.

De omgeving van het Surinameplein is in het bijzonder voor oudere gebruikers een plek waaraan zij herinneringen hebben. Zo vertelt één van de oudste gebruikers: “Waar nu het Rembrandtpark is, was een polder waar ik vroeger speelde”. Anderen herinneren zich de aanpassingen die in de loop der tijd aan het plein gedaan zijn (‘het was één grote zandbak’), of dat ze speelden op het plein.

Het Surinameplein wordt in de eerste plaats, zowel door professionals als door gebruikers gezien als een plek die een rol speelt in het ‘van A naar B’ gaan. Uit de gestructureerde interviews met gebruikers blijkt echter dat het Surinameplein ook op andere manieren beleefd wordt (en werd) en dat er andere ervaringen, die eerder te typeren zijn in termen van verblijf, gekoppeld worden aan deze plek.

Deze casus maakt duidelijk dat verschillende categorieën gebruikers op verschillende manieren naar openbare ruimte kijken en het plein daardoor op uiteenlopende manieren sociaal construeren. Het Surinameplein is voor veel mensen meer dan louter een verkeersplein.

3.3 Het gebruikersraster: dimensies waarmee gebruikers openbare ruimte sociaal in kaart brengen

Zoals we al opmerkten, benaderen verschillende categorieën gebruikers de openbare ruimte op uiteenlopende manieren. Percepties en gebruik van openbare ruimten zijn sociaal ingebed en daarmee afhankelijk van wie de openbare ruimte gebruikt en erover vertelt. De vraag dringt zich dan op of die verschillen terug te voeren zijn op een beperkt aantal onderliggende

dimensies die voor alle gebruikers hetzelfde zijn maar op grond waarvan zij vervolgens tot verschillende oordelen en waarderingen komen. Uit de interviews met de gebruikers konden we vier basisdimensies destilleren.

1) De veiligheid van openbare ruimte

Hoewel er niet direct naar gevraagd is, spreken gebruikers vaak over de veiligheid van openbare ruimte. Het gaat hier niet zozeer om objectief meetbare veiligheid, maar vooral om veiligheidsgevoelens. Gevoelens van veiligheid en onveiligheid worden betrekkelijk weinig gerelateerd aan de ruimtelijke inrichting van een bepaalde plek. Belangrijker zijn de emoties die de aanwezigheid van andere gebruikers oproept.

Gevoelens van veiligheid worden ook gerelateerd aan de aanwezigheid van toezichthouders en dat betreft dan niet alleen politie, maar ook beheerders zoals mensen van de 'speelgoed uitleen'. Toezichthouders kunnen ook ongewild een gevoel van onveiligheid oproepen bij gebruikers, bijvoorbeeld als zij vaker aanwezig zijn dan in hun ogen nodig is.

Het gaat bij veiligheid ook om licht en donker: een donkere plek roept vaker onveiligheidsgevoelens op dan een lichte. Maar als er 's nachts onder een lantaarnpaal gedeald wordt, maakt licht niet zoveel uit voor het veiligheidsgevoel. Sommige plekken worden 's nachts bewust opgezocht door gebruikers als route van 'A naar B' omdat de plek en/of de aanwezige mensen hen een veilig gevoel geven. Interessant genoeg kan dezelfde plek met dezelfde mensen voor weer andere gebruikers een reden zijn die locatie op dat tijdstip juist te mijden.

Overigens hebben veiligheidsgevoelens niet alleen betrekking op vormen van criminaliteit. Ook verkeersveiligheid en de mogelijkheid voor kinderen om veilig te kunnen spelen, blijken belangrijk voor het beleven en beoordelen van de openbare ruimte.

2) De classificatie van groepen in de openbare ruimte

De openbare ruimte is voor veel gebruikers aanleiding om te praten over verschillende groepen of categorieën die daar te vinden zijn en waarmee men zich kan identificeren, tegen af wil zetten, of die gewoonweg opvallen. Dit categoriseren speelt een belangrijke rol bij het beoordelen van het functioneren van openbare ruimten. Het lijkt erop dat hier ook gevoelens van in- en uitsluiting meespelen. In dit verband gaat het bijvoorbeeld om de waarneming dat allochtone groepen in aantal toenemen op een bepaalde plek (een waarneming die interessant genoeg ook gedaan wordt door allochtonen zelf). Ook taal geeft vaak aanleiding tot gevoelens van in- en uitsluiting, of minstens van 'anders' zijn en speelt dus een rol bij het classificeren van groepen.

Hoewel erg belangrijk, is sociale classificatie niet beperkt tot etnische of culturele achtergrond. Ze kan ook betrekking hebben op sociale stratificatie. Zoals in het geval waar werd opgemerkt dat het aantal 'yuppies' recent nogal was toegenomen ten opzichte van een meer 'volkse' populatie. En het kan gaan om leeftijdsgroepen, zoals (hang)jongeren, los van hun etnische achtergrond. Zo kunnen grotere groepen jongeren voor vooral oudere gebruikers bedreigend zijn, waardoor zij zich van die ruimte uitgesloten kunnen voelen.

3) De regie van openbare ruimte

De openbare ruimte wordt op verschillende manieren georganiseerd. Vooral het programmeren en uitvoeren van allerhande activiteiten, van grote evenementen tot meer kleinschalige en alledaagse vormen van gebruik zoals het begeleiden van en waken over kinderen, speelt hierin een belangrijke rol.

Het regisseren van het gebruik van openbare ruimte kan aanwezige fysieke gebreken minder problematisch maken: het gaat dan om de mate waarin gebruikers het gevoel hebben dat er ‘zorg’ is voor het plein en henzelf. Een goede organisatie van op zichzelf staande activiteiten waarbij verschillende bevolkingsgroepen betrokken zijn, wordt hooglijk gewaardeerd.

4) De functionaliteit van openbare ruimte

De functionaliteit van de openbare ruimte is voor veel gebruikers een belangrijk onderwerp. Het gaat daarbij vooral om de vraag in hoeverre de openbare ruimte voldoet aan de (dagelijkse) behoeften van de bezoeker. Uitspraken hierover worden vaak gekoppeld aan het verdwijnen, toenemen of veranderen van voorzieningen op de plek. De functionaliteit wordt vaak gerelateerd aan elementen die tastbaar en zichtbaar zijn: parkeerplaatsen, winkels, bankjes en speelplekken voor de kinderen. Zowel de kwantiteit als kwaliteit hiervan zijn van belang voor het beleven en beoordelen van de openbare ruimte. Deze waardering verschilt per categorie gebruikers: verschillende groepen hebben onderscheidende behoeften die zij vervuld willen zien worden door en in de openbare ruimte.

3.4 *Sociale thema's gerelateerd aan sociale, fysieke en programmatische kwaliteiten van openbare ruimten*

Uit de gesprekken met gebruikers van de verschillende pleinen is een zestal specifieke onderwerpen naar voren gekomen. Deze thema's zijn in feite een nadere invulling of concretisering van de dimensies die we zojuist onderscheiden hebben. De dimensies zijn als het ware de grondcategorieën waarmee gebruikers de openbare ruimte beoordelen, de thema's zijn de concrete variaties die er op de dimensies mogelijk zijn. Opvallend in vergelijking met de professionals is de nadruk op sociale en programmatische onderwerpen in plaats van op fysieke kenmerken. Het gaat gebruikers voornamelijk om wie het plein (nog meer) gebruikt, hoe dat gebeurt en welke gevoelens dat oproept.

3.4.1 *Vormen van gebruik*

De openbare ruimte wordt in beleidskringen veelal op twee manieren bekeken: als doorgangsruimte of als verblijfspot, waarbij verblijf in toenemende mate gelijk lijkt te staan aan ontmoeting of daar in ieder geval toe zou kunnen of moeten leiden. Maar we mogen niet vergeten dat er meerdere gebruiksvormen mogelijk zijn. In een Engelse studie naar multifunctionele straten onderscheiden de onderzoekers maar liefst elf vormen van gebruik die voetgangers zich kunnen aanmeten: van A naar B gaan, observeren, uitrusten, wachten, in de rij staan, slenteren, ontmoeten, vermaken, werken, kopen en wonen (Jones et al. 2007: 50). We zouden hier op basis van onze interviews en observaties nog aan willen toevoegen: spelen, sporten,

leren, eten en drinken, het uitlaten van de hond en het verhandelen van drugs. Het spreekt voor zich dat verschillende gebruiksvormen elkaar niet op voorhand uitsluiten, maar zich ook tegelijkertijd kunnen manifesteren. Zo kan iemand op een bankje uitrusten en op hetzelfde moment de omgeving observeren.

In onze eigen observaties en straatinterviews vinden we de bovengenoemde gebruiksvormen allemaal terug. Er kunnen nog twee opmerkingen over gemaakt worden. De eerste is dat er ten aanzien van de gebruiksvorm 'ontmoeten' een grote variëteit bestaat. Zo kunnen ontmoetingen in de openbare ruimte plaatshebben met bekenden en intentioneel van aard zijn; denk aan jongeren die met elkaar op het plein afspreken om na school te 'chillen'. Maar de openbare ruimte biedt ook gelegenheid voor meer vluchtige en toevallige ontmoetingen tussen mensen die elkaar niet of nauwelijks kennen (zie ook Lofland 1973; Jacobs 1961; Blokland 2009a). Voorbeelden hiervan troffen we onder andere aan op de Utrechtse en Rotterdamse markten. Hier vonden niet alleen conversaties plaats tussen marktkoopmannen en -vrouwen met hun klanten, maar ook tussen marktbezoekers onderling terwijl ze op hun beurt stonden te wachten.

De tweede opmerking betreft de observatie dat elk van de zes locaties wordt gekenmerkt door verschillende gebruiksvormen, waarbij sommige vormen dominanter zijn dan andere. Dit heeft voor een deel te maken met hoe een ruimte is ontworpen, ingericht en bedoeld. Zo biedt de aanwezigheid van bankjes bijvoorbeeld de mogelijkheid om even te ontspannen of met iemand een gesprek aan te knopen. De bankjes op het Eikenplein worden bijvoorbeeld op gezette tijden intensief gebruikt door ouders die hun kinderen uit school opwachten. Maar de aanwezigheid van bankjes blijkt noch een voldoende, noch een noodzakelijke voorwaarde om ergens te gaan zitten. Over het Bospolderplein wordt gezegd dat als het lekker weer wordt, mensen er met doekjes op de grond gaan zitten en koffie drinken. De bankjes op het Surinameplein, zo blijkt uit observaties, worden alleen bij hoge uitzondering gebruikt.

Het voorbeeld van de bankjes maakt duidelijk dat gewaakt moet worden voor ruimtelijk determinisme of wat de Amerikaanse socioloog Herbert Gans de 'fysieke misvatting' noemt (Gans 1991: 36). Hiermee wordt het idee bedoeld dat het gebruik van een straat, plein of park door de fysieke eigenschappen van die ruimte bepaald wordt. Uit onderzoek (waaronder ook weer deze studie) is gebleken dat ook de sociale sfeer van groot belang is: in de eerste plaats óf mensen er überhaupt komen en in de tweede plaats hoe ze de ruimte vervolgens gebruiken.

De sociale sfeer – of in de terminologie van de Amerikaanse sociologe Lofland (1998) 'het publieke domein' – van een openbare ruimte is geen gegeven, maar wordt bepaald door hoe individuen een ruimte en anderen in die ruimte ervaren en beleven. Dat dezelfde ruimte verschillende dingen kan betekenen voor verschillende gebruikers moge duidelijk zijn. Zo zegt een respondent over het Smaragdplein:

“Positief aan het Smaragdplein is dat het er voor mij wel gezellig is, omdat ik de mensen ken”.

Een ander over hetzelfde plein:

“Ik kom hier niet voor de gezelligheid. Ik ga hier bijvoorbeeld ook niet op het terras zitten. Wanneer ik gezelligheid wil dan ga ik de stad in, daar kan je echt onder de mensen zijn”.

Waar de een de graffiti op een gevel nog nooit is opgevallen, is het voor de ander een teken dat de buurt achteruit gaat. En waar de een liever oversteeft voor een groepje jongeren op de hoek van de straat, passeert de ander datzelfde groepje net zo gemakkelijk. We komen hier nog op terug.

3.4.2 Identificatie van groepen

Gebruikers van openbare ruimte lijken zich zeer bewust te zijn van de mensen met wie een ruimte wordt gedeeld. De gebruikers van de onderzochte locaties omschrijven elkaar vooral op basis van categoriale eigenschappen, zoals klasse, afkomst, leeftijd en geslacht. Vaak ontbreekt biografische kennis over de andere bezoekers. Ook de wijze van gebruik wordt door de respondenten genoemd om een gebruikersgroep te kunnen afbakenen.

Sociale klasse is een van de categorieën waarop mensen elkaar omschrijven. Over de gebruikers van het Kastanjeplein wordt bijvoorbeeld verteld:

“Er komen hier vooral oudere mensen, maar ook veel kinderen. Eigenlijk komt hier van alles wat, wel is er vooral veel middenstand.”

En over de bezoekers van het Surinameplein:

“Vroeger was het gemêleerder. Nu komen er meer yuppen, mensen met geld”.

De termen ‘arbeidersbuurt’, ‘arbeidersmensen’, ‘doorsnee Utrechter’ en ‘echt een buurtje’ vallen als het over het Smaragdplein gaat.

Ook etnische of culturele achtergrond en taal spelen een rol bij het categoriseren van mensen, zoals op het Surinameplein:

“Er komen hier mensen van verschillende nationaliteiten, ze pakken meestal ook de tram of de bus. Mensen gaan goed met elkaar om, dat is heerlijk. Blank en bruin, soms begrijp ik de taal dan alleen niet.”

Op het Bospolderplein wordt eveneens gesproken over de verschillende achtergronden van de gebruikers:

“De mensen die hier kwamen waren Turkse en Marokkaanse mensen. Er zaten ook Nederlandse mensen, die hadden hun eigen plekje”.

Nationaliteit of etnische afkomst kunnen, net als andere kenmerken, moeilijk in te schatten zijn. Hierdoor is het categoriseren van vreemden veelal een subjectieve aangelegenheid. Zo spreekt een enkeling over ‘die hoofddoeken’ of blijkt tijdens het veldwerk op het Bospolderplein, dat respondenten spreken over en wijzen naar ‘die Turken’, terwijl er bijna alleen Marokkaanse kinderen aan het spelen zijn.

Leeftijd en geslacht behoren tevens tot die kenmerken waarmee de respondenten gebruikers beschrijven. Zo zijn daar de ‘ouderen’ op het Smaragdplein, evenals ‘de studenten’ of ‘jongeren’. Ook gaat het hier om al dan niet allochtone ‘moeders met kinderwagens’ of worden groepjes ‘oudere vrouwen’ geobserveerd die samen over het plein lopen.

De wijze waarop een openbare ruimte wordt gebruikt kan eveneens de basis vormen voor het categoriseren van gebruikers. In dit kader kan gedacht worden aan hangouders of -jongeren, drugsdealers, zwervers en hondenuitlaters. Andersom kunnen categoriale kenmerken van gebruikers ook bepaalde verwachtingen over het gedrag van een groep met zich meebrengen. Zo wordt over het Beukenplein gezegd:

“Ik vind het een rustig, maar onveilig plein en dat komt vooral door de hangjongeren en de mensen die op de banken hangen en drugs gebruiken. Daar voel ik me niet lekker bij.”

Verschillende respondenten koppelen de aanwezige sfeer, veelal in termen van ‘gezelligheid’ of het ontbreken daarvan, aan het type gebruikers en/of de onderlinge omgang. Een Amsterdamse respondent is van mening dat vooral de aanwezigheid van moeders op het Eikenplein zorgt voor gezelligheid:

“Ook komen er door de aanwezigheid van een school veel moeders, waardoor het gezellig wordt. Je kan even een praatje maken.”

Over Afrikaanderplein wordt daarentegen gezegd:

“Tegenwoordig moet je hier de Hollanders tellen, zeg ik altijd. Je ziet enkel buitenlanders. Dat is op zich niet erg, ik heb er geen last van, maar ik vind het niet meer zo gezellig. Je kent elkaar minder goed. Vroeger was er meer saamhorigheid.”

Veel oudere bewoners in vooroorlogse en vroeg-naoorlogse stadsbuurten hebben in de afgelopen decennia hun buurt, in het bijzonder de bevolkingssamenstelling, fundamenteel zien veranderen en verkleuren. Zij voelen zich daardoor in toenemende mate een vreemde in eigen buurt (Reijndorp 2004).

3.4.3 Taal

De onderzochte openbare ruimten worden door zeer diverse bevolkingsgroepen gebruikt. Het al dan niet ontstaan van interactie met andere gebruikers kan van vele factoren afhankelijk zijn, waarvan het al dan niet spreken van een gemeenschappelijke taal er één blijkt te zijn. Het spreken van Nederlands, zo blijkt uit uitspraken van gebruikers en observaties op de plekken, kan fungeren als overbruggingsmiddel tussen verschillende bevolkingsgroepen. De andere kant van de medaille is dat taal ook, al dan niet bedoeld, kan uitsluiten.

Het spreken, of juist het niet-spreken, van de Nederlandse taal door verschillende bevolkingsgroepen wordt door gebruikers van de openbare ruimte op verschillende manieren ervaren. Zo meldt een oudere Nederlandse dame, die dagelijks met haar hond langs het Bospolderplein loopt, niet met ‘Turken’ te praten:

“Ze negeren me. Als ik goedemorgen zeg, dan praten ze gewoon verder in hun eigen taal”.

Andersom vertelt een bewoner van Marokkaanse afkomst uit de omgeving van het Afrikaanderplein over Nederlanders ‘die vervelend doen omdat mijn Nederlands niet goed is’. Een in Turkije geboren maar in Nederland opgegroeide vrouw op het Bospolderplein merkt op:

“De mensen hier zijn als ik. Ik praat Nederlands en iedereen praat ook terug tegen mij”.

Zij ziet een belang van het kunnen spreken van de Nederlandse taal, omdat ze voor zichzelf op kan komen. In tegenstelling tot sommige ouderen, die geen Nederlands spreken en daarom zichzelf niet verbaal kunnen verweren tegen bijvoorbeeld jongens, die hen lastigvallen.

Waar vooral oudere gebruikers slechts één taal beheersen, spreken de jongere gebruikers vaak meerdere talen waartussen geschakeld wordt. Zo zijn tijdens één van de observaties op het Bospolderplein twee vrouwen met elkaar in gesprek, terwijl op enkele meters afstand twee heren zitten te praten. Onderling wordt geen Nederlands gesproken. In plaats daarvan worden

beide gesprekken gevoerd in een eigen, van elkaar verschillende taal. Naar aanleiding van het spel van hun kinderen raken de tweetallen echter met elkaar in een Nederlands gevoerd gesprek:

“Hoe oud is die van u?” “Hij wordt eind augustus zeven.” “Dan is hij veertien maanden ouder dan zij”.

En vervolgens wordt het eigen gesprek in de eigen taal weer opgepakt.

Er wordt niet alleen tussen verschillende talen geschakeld om contact te kunnen leggen met andere bevolkingsgroepen. Ook in gesprekken tussen vooral ‘nieuwe-Nederlanders’ die dezelfde taal spreken wordt geschakeld. Tijdens de interviews was dit goed merkbaar: een Nederlands-Turks sprekende vrouw tolkt voor haar vriendin, twee Marokkaans-Nederlandse jongens spreken onderling Marokkaans terwijl ze in het Nederlands vragen beantwoorden en een Marokkaans-Nederlands sprekend jongetje dat denkt zijn vader te moeten helpen tijdens een interview. Daarnaast gaan sommige jongeren creatief met taal om door het mengen van Nederlands met andere talen en creëren op die manier ‘straattaal’. Zo gebruikt een groepje Marokkaans-Nederlandse jongens op het Bospolderplein voortdurend Surinaamse woorden in hun gesprek, als ‘sma’ (meisje) en ‘ossa’ (huis).

Over in hoeverre het niet delen van een zelfde taal als problematisch wordt ervaren, verschillen de meningen. Het gevoel genegeerd te worden omdat de ander niet dezelfde taal spreekt kan zeer sterk zijn. Tegelijkertijd blijkt uit observaties van de alledaagse praktijk dat het schakelen (of tolken) tussen talen een zeer veel voorkomend verschijnsel is. Taal fungeert daarmee zowel als een middel tot contact als tot uitsluiting, de ene keer bedoeld en de andere keer onbedoeld.

3.4.4 Activiteiten en evenementen

De openbare ruimte wordt op uiteenlopende manieren gebruikt. Er kan een onderscheid gemaakt worden tussen ongeorganiseerde individuele vormen van gebruik, die al dan niet gedeeld worden met anderen (boodschappen doen, op een bankje zitten) enerzijds, en georganiseerde, doorgaans meer collectieve vormen van gebruik anderzijds. In deze paragraaf ligt de nadruk op deze georganiseerde vormen van gebruik, waarvan het belang voor de waardering van openbare ruimten nauwelijks onderschat kan worden.

Als gebruikers van het Bospolderplein gevraagd worden iets positiefs te noemen over het plein, refereren zij met enige regelmaat aan de activiteiten die er plaatshebben. Vooral het team ‘Thuis op Straat’ (in het vervolg: ToS) en Duimdrop, de container van waaruit kinderen bij een Meester of Juf speelgoed kunnen lenen, worden veelvuldig genoemd. Ook scholen en kerkelijke instellingen organiseren af en toe activiteiten op het Bospolderplein. Gebruikers waarderen het als zeer positief dat er met activiteiten op het plein zoveel aandacht aan kinderen wordt besteed. Volgens een professional op het plein is de organisatie van activiteiten ook nodig: “Zonder Duimdrop zou hier echt niets te doen zijn. Dan zouden ze hier alleen kunnen voetballen en dat roept dan irritaties op bij de kids”. Toch stellen gebruikers ook dat er wel meer georganiseerd zou kunnen worden op het plein.

Ook de gebruikers van het Afrikaanderplein zijn doorgaans positief over het aanbod aan activiteiten op het plein. Er is een website waarop bewoners kunnen zien wanneer er wat te doen is en er zijn twee pleinregisseurs die onder andere als taak hebben om alle activiteiten

op elkaar af te stemmen. Enthousiast zijn de gebruikers vooral over de sport- en spelactiviteiten voor kinderen op dit plein. Minder positief zijn zij over het aanbod voor de oudere jeugd: “daar zou best wat meer voor georganiseerd mogen worden”.

Hoewel ook op de Amsterdamse en Utrechtse onderzoekslocaties activiteiten en evenementen worden georganiseerd die men hooglijk waardeert, lijkt dat minder frequent te gebeuren dan op de Rotterdamse onderzoekslocaties. Zo wordt vooral gesproken over braderieën en andere festiviteiten die hoogstens jaarlijks plaatsvinden, bijvoorbeeld op het Surinameplein: “Er is eens per jaar weleens een leuk feest voor de herdenking van de afschaffing van de slavernij. Dan is er leven in de brouwerij en hoor je muziek en dergelijke.” Of op het Beukenplein: “Een paar jaar geleden was er een braderie georganiseerd met de winkeliers. Dat is wel gezellig.” Ook op de Amsterdamsestraatweg en het Smaragdplein is de jaarlijks terugkerende braderie aan de orde geweest. Gebruikers van het Smaragdplein noemen verder de organisatie van een jaarlijks terugkerend feest en activiteiten rond de feestdagen, zoals op Koninginnedag of tijdens Pasen.

Activiteiten, bijvoorbeeld voor kinderen, kunnen tevens andere buurtbewoners bij het plein betrekken. Zowel passief, omdat ze worden uitgenodigd om iets te komen drinken op het plein, terwijl de kinderen er spelen, als actief. Zo vertelt een gebruiker van het Bospolderplein dat ToS haar “neerzet bij een activiteit waar ik op de kinderen kan letten” en vertelt een ander te helpen bij het schoolpleinfeest. Ook op het Smaragdplein lijkt de organisatie van activiteiten (potentiële) gebruikers te kunnen betrekken bij het plein: “Dan willen de mensen niet zo gauw meer naar de stad”. De levendigheid die hierdoor (tijdelijk) ontstaat, wordt veelal positief gewaardeerd. In de woorden van een respondent: “Dan heb je ook een gevoel dat het plein goed benut wordt”.

Activiteiten en organisatie van evenementen kunnen rekenen op een grote waardering van de gebruikers en lijken de betrokkenheid van (potentiële) gebruikers bij het plein te verhogen. Niet altijd is even duidelijk of de respondenten zelf deelnemen aan de georganiseerde activiteiten. Het lijkt er sterk op dat de *option value*, oftewel de mogelijkheid om deel te nemen (zonder dat ook daadwerkelijk te doen), al tot de nodige tevredenheid stemt. Vooral vanwege de levendigheid die daardoor ontstaat.

3.4.5 Overlast en criminaliteit

In alle interviews zijn vormen van overlast en criminaliteit in min- of meerdere mate aan de orde geweest. Ervaringen met overlast en criminaliteit zijn afhankelijk van een reeks van factoren. Daarbij gaat het onder meer om aard van de overlast, het gedrag van de overlastgever(s) en karaktereigenschappen van degene die de overlast ervaart. Diverse sociale en fysieke omgevingsfactoren spelen hierbij een rol, zoals de aanwezigheid van andere mensen op straat, de overzichtelijkheid van de setting en de mate waarin ‘ontsnappingsroutes’ aanwezig zijn. Wanneer er sprake is van duidelijk aanwijsbare problemen, die mogelijk zelfs een relatie met criminaliteit hebben, passen veel mensen hun gedrag daarop aan en wordt er gezocht naar vormen van ontwijking (zie ook Ross et al. 2001).

Uit de interviews blijkt dat veel mensen de aanwezigheid van groepen jongeren op straat overlast gevend of op zijn minst onprettig vinden. Zo vertelt een geïnterviewde over de Amsterdamsestraatweg:

“Wat ik negatief vind is dat je hier van die opgeschoten jongeren hebt. Die spreken mensen op een vervelende manier aan. Ze schreeuwen en vallen mensen lastig. Dat heb ik een tijdje terug nog gezien.”

En ook op het Bospolderplein wordt het gedrag van jongeren én kinderen besproken. Ze zouden veel ‘ruzie’ maken, ‘met elkaar vechten’ of ‘stoeien’. Soms komt er politie aan te pas. Dit is op zich niet typisch voor de huidige tijd – (groepen) jongeren in de openbare ruimte staan al decennia in de publieke belangstelling – en ook niet voor Nederland; in de steden van België, Duitsland, Frankrijk en Engeland worden gelijksoortige problemen ervaren (Binken & Blokland 2009).

Daarnaast worden ‘hangjongeren’ op verschillende locaties met criminele activiteiten in verband gebracht. Zo vertelt een geïnterviewde op het Afrikaanderplein:

“Je hebt hier last van drugsdealers. Ik heb er in mijn straat veel last van. Achter de moskee staan dan de hele tijd van die jongens.”

Maar ook op andere locaties verdenken bewoners ‘jongens op scooters’ of ‘jongens met petten’ van verscheidene criminele activiteiten, zoals vernieling, beroving, inbraak en geweld. Het is echter onduidelijk of alle criminaliteit waar de bewoners over praten is toe te schrijven aan de groep jongeren die zij voor ogen hebben. In lang niet alle gevallen zijn zij zelf getuige geweest van de criminele activiteiten waar zij over spreken. Zo vertelde een respondent over het Beukenplein:

“Ik heb gehoord dat er veel moorden zijn geweest [wijst naar viaduct, red.], steekpartijen en dan vooral onder bendes onderling. Dat hoor ik van burens.”

De ervaring van overlast en criminaliteit kan verstrekken gevolgen hebben voor hoe mensen de openbare ruimte gebruiken. Sommigen durven daardoor niet overal en altijd op bepaalde plekken te komen, waardoor de toegankelijkheid van de openbare ruimte in het geding komt. Zo vertelt een bewoner uit de omgeving van de Amsterdamsestraatweg zich over het algemeen wel op zijn gemak te voelen op de straatweg, maar er nooit buiten te pinnen:

“Dan ga ik naar de Albert Heijn, daar kan je binnen pinnen. Dat is veiliger.”

Meerdere gebruikers op het Smaragdplein zeggen gehoord te hebben van ‘pinovervallen’ en geven aan er liever niet ’s avonds of ’s nachts te pinnen.

Een belangrijk onderscheid bij de het gebruik en de beleving van de onderzoekslocaties is dat tussen dag en nacht. Zoals een bewoner van de Plantage opmerkt:

“In de avond loop ik hier niet, omdat het me een minder fijn gevoel geeft. Ik kijk soms vanuit mijn woning hier op de Plantage en zie dan groepjes hangen, en dan heb ik niet de behoefte om naar buiten te gaan.”

Een winkelier vertelt dat op het Smaragdplein:

“...gehandeld wordt, in het donker. Dan gaat de kofferbak open en worden er wat dingetjes overgegeven”.

Opvallend is dat de nachtelijke sfeer een ambivalent karakter lijkt te hebben. Zo is de Amsterdamsestraatweg voor sommigen een plek die men ’s nachts liever mijdt:

“Ik voel me hier meestal thuis en op mijn gemak, maar om 2 uur ’s nachts op de Amsterdamsestraatweg wat minder. Dan heb je van die groepjes jongens en mannen die hangen. Dan voel ik me niet erg prettig en ben ik er ook niet zo vaak.”

Voor anderen geldt juist dat die aanwezigheid van mensen op straat maakt dat men het minder onveilig ervaart:

“Als je hier om 2 uur ’s nachts komt, zie je nog steeds mensen en dat is natuurlijk goed voor de sociale controle. Ik fiets ’s nachts liever over de Amsterdamsestraatweg vanuit het centrum naar huis dan door een andere straat.”

Naast overlast van ‘hangjongeren’ en kwesties op het gebied van veiligheid, zijn ook andere vormen van overlast ter sprake gekomen. Zo wordt er op het Bospolderplein veelvuldig gesproken over geluidsoverlast: van voetballende jongeren tot ouderen die op een bankje zitten te discussiëren en een autoradio die te hard staat. Ook kan er sprake zijn van overlast van het verkeer, zoals op het Surinameplein:

“Negatief zijn al die ambulances die hier voorbij racen elke vijf minuten”.

Op het Smaragdplein wordt eerder gesproken van ‘parkeerterreur’ als gevolg van een tekort aan parkeerplaatsen.

Op de verschillende locaties is politie of een andere vorm van toezicht aanwezig. Over het algemeen wordt (meer) aanwezigheid van handhavers gewaardeerd. Toch geldt dit niet voor iedereen. Een respondent op het Smaragdplein vertelt:

“Er zijn drie keer beveiligingsmensen langsgelopen. Ik denk dat het hier dus toch wel onveilig is”.

Niet alleen het ervaren van overlast en criminaliteit is afhankelijk van een reeks factoren, maar dus ook het ervaren van toezicht.

3.4.6 Schoon en heel

Gebruikers beoordelen de openbare ruimte zeer direct op de mate waarin die ‘schoon en heel’ is. Zo wordt bijvoorbeeld de aanwezigheid van (zwerf)vuil als negatief ervaren waardoor de verblijfskwaliteit van een plein kan worden aangetast. Hoe ‘schoon en heel’ ervaren worden, verschilt echter per gebruiker en per locatie.

Openbare ruimten die worden gekenmerkt door veel (zwerf)vuil, lijken stuk voor stuk onaantrekkelijk gevonden te worden. Zo zegt een respondent over het Beukenplein in Amsterdam:

“Negatief vind ik de hele sfeer op het plein. Het is er vies en druk”.

Over de Amsterdamsestraatweg in Utrecht vertelde één van de geïnterviewden:

“Die is een puinhoop, veel afval, men laat veel rommel achter, kapotte vuilniszakken. Die kauwgom op de grond, dat kan echt niet ”

Met betrekking tot het Smaragdplein vallen in de interviews en observaties voornamelijk de winkelwagentjes op, die op het plein achtergelaten zijn. Verschuivingen in de mate van vervuiling blijken niet onopgemerkt te blijven, zoals we zagen op het Kastanjeplein:

“Heel positief is dat er helemaal geen hondenpoep meer op straat ligt. Vroeger lag hier veel hondenpoep, maar nu is het heel schoon hier”.

Ook op het Rotterdamse Afrikaanderplein liet een deel van de ondervraagden weten verbeteringen op dit punt waar te nemen, zoals uit het volgende citaat blijkt:

“Vergeleken met vroeger is het erg opgeknapt. Het ziet er netjes uit, weinig afval, het groen is netjes bijgehouden. Het is nu schoon.”

Naast ‘schoon’ wordt ook de staat van onderhoud (‘heel’) meegenomen bij het beoordelen van openbare ruimte. Drie van de vier bomenpleinen in Amsterdam zijn onlangs opnieuw ingericht en dat zien de gebruikers: slijtage en schade, als gevolg van bedoeld of onbedoeld gebruik, is zo goed als afwezig. Dit wordt bijvoorbeeld op het Kastanjeplein wel gewaardeerd:

“Het is een heel mooi plein, het ziet er heel verzorgd uit.”

Ook op het Smaragdplein wordt positief gereageerd op de laatste herinrichting:

“Het is sindsdien gerenoveerd en het is er beter op geworden, iets netter en schoner denk ik”.

Alhoewel meerdere respondenten de rol van de gemeente in het schoonhouden en onderhouden van een plek graag groter zien (‘er moeten meer prullenbakken komen’ en ‘het moet wel beter schoongehouden worden’), wijzen zij ook op de rol die de gebruikers zelf spelen in het schoonhouden en onderhouden van een locatie. Zo wordt met betrekking tot het Bospolderplein meerdere keren over de rol van bewoners gesproken:

“Kinderen en moeders die in groepjes zitten, gebruiken het plein tenminste, en ze houden het schoon, want ik zie nooit dat het op het plein echt vies is”.

Ook als er onderhoud gepleegd moet worden, geven de bewoners zelf aan een rol te spelen:

“Als ik zie dat er iets kapot is dan geef ik dat door. Vorige keer zag ik een kapotte stoeptegels en dat heb ik doorgegeven.”

Een enkele bewoner ziet met de komst van ‘buitenlanders’ een verandering optreden:

“Wij waren vroeger op netheid gesteld, maar toen hier buitenlanders kwamen met hun eigen gewoonten kon dat soms botsen als ze hier rommel achterlieten”.

De bovenstaande verhalen wijzen impliciet op de signaalfunctie van het ‘schoon en heel’. Vooral zwerfvuil, hondenpoep en kapot straatmeubilair worden opgevat als een signaal dat de buurt anderen weinig kan schelen, zeker daar waar de publieke familiariteit tussen bewoners slecht ontwikkeld is. Een kwalijke bijwerking is dat hierdoor het vertrouwen in andere bewoners sterk kan afnemen, evenals de eigen bereidwilligheid om in actie te komen als er iets gebeurt wat men zelf niet normaal vindt (Blokland 2009a).

De meningen over één en dezelfde openbare ruimte kunnen erg verschillen. Dat blijkt bijvoorbeeld uit twee uitspraken betreffende het Beukenplein:

“Een rommelig en onoverzichtelijk plein, het is meer een straat met twee ventwegen”.

“Het is een overzichtelijke ruimte”.

Over het Bospolderplein:

“Toen ik vijf jaar oud was, was er een zandbak waar de drugsnaalden nog inlagen. Wat dat betreft is het hier wel heel veel verbeterd”.

“Ik woon hier al 23 jaar, maar ik vind het er wel op achteruit gaan. Het is hier nu toevallig schoon, er ligt alleen een stoel bij die container, maar de containeroverlast vind ik hier wel het ergst”.

Dat de gebruikers de openbare ruimte ook wat betreft ‘schoon’, ‘heel’, ‘rommelig’ en ‘overzichtelijk’ op verschillende manieren beleven moge duidelijk zijn.

HOOFDSTUK 4 GEPLANDE EN GELEEFDE OPENBARE RUIMTE

4.1 *Inleiding*

In de beide voorgaande hoofdstukken is verkend hoe professioneel betrokkenen tegen openbare ruimte aankijken (hoofdstuk 2) en hoe gebruikers deze plekken beleven, eigen maken of juist vermijden (hoofdstuk 3). In dit hoofdstuk zetten we de geplande en geleefde openbare ruimte tegen elkaar af. We hebben gezien dat gebruikers en professionals verschillende dimensies hanteren waarmee zij openbare ruimte waarnemen en beoordelen. Daaruit volgt dat een onderscheid tussen de geplande of potentiële openbare ruimte enerzijds en de geleefde of effectieve openbare ruimte anderzijds reëel is (vgl. Gans 1993; Reinders 2006; Reijndorp & Reinders 2010). In paragraaf 4.2 gaan we verder op dit onderscheid in.

Het professionele en het gebruikersperspectief verschillen zo sterk van elkaar, dat het niet mogelijk is tussen die beide een eenvoudige één op één vergelijking te maken. We hebben gezien dat gebruikers in de eerste plaats beoordelen op grond van de aanwezigheid en het gedrag van andere gebruikers – zie paragraaf 3.4. Professionals vinden, als het om (potentiële) gebruikers gaat, ‘levendigheid’ belangrijk en streven naar toegankelijkheid voor zoveel mogelijk categorieën mensen – vgl. paragraaf 2.4.6. In paragraaf 4.3 gaan we nader in op de levendigheid van openbare ruimte. In paragraaf 4.4, ten slotte, geven we kort en bondig de belangrijkste aandachtspunten weer die uit deze studie voortvloeien voor de vormgeving van openbare ruimte.

4.2 *De potentiële en effectieve openbare ruimte*

We hebben gezien dat openbare ruimte de resultante is van uiteenlopende professionele gezichtspunten, belangen en expertises en dus van een interorganisatieel proces. De vraag is dan hoe ‘bedoeld’ of ‘onbedoeld’ de uiteindelijke openbare ruimte feitelijk is. Anders gezegd: is er wel sprake van een dominante professionele visie op de openbare ruimte (Massey 1994; Zukin 2010)? Zoals in 4.3 besproken wordt, lijkt thematiek rondom levendigheid in ieder geval centraal te staan in de voor dit onderzoek bekeken locaties.

Net zoals de geplande of potentiële openbare ruimte, is ook de geleefde of effectieve openbare ruimte de uitkomst van relaties die gebruikers met elkaar aangaan (Massey 1994, 2005, Soja 1989). De wijze waarop gebruikers een plek bespreken, waarderen en laten figureren in verhalen kan samenhangen met de manier waarop die gebruikt wordt, maar noodzakelijk is dat niet (Hajer et al. 2009; Lofland 1998; Blokland 2009b).

Ervaringen van gebruikers sporen niet altijd met wat professionals met openbare ruimten beoogen (Low & Lawrence – Zúñiga 2003: 20). Tegelijkertijd is er sprake van een continue wederzijdse beïnvloeding van de geplande en de geleefde openbare ruimte (Reinders 2006:122 naar Soja 1980; Harvey 2006; Reijndorp & Reinders 2010). Belangrijk is de vraag welke rol professionals en gebruikers spelen in elkaars visie op de openbare ruimte. Bepaalde gedragingen in de openbare ruimte kunnen aanleiding geven om de inrichting of het beheer ervan aan te passen. Ook kan de dominante visie van een bepaalde gebruikersgroep over een straat of plein van invloed zijn op de wijze waarop professionals naar de buurt kijken en deze vervolgens beheren en maken (Blokland 2009b). Andersom willen professionals met de inrichting

en beheer van een openbare ruimte invloed uitoefenen op hoe een plek beleefd en gebruikt wordt.

Gebruikers en professionals kunnen elkaar ook letterlijk tegenkomen. Dat is bijvoorbeeld het geval bij georganiseerde (niet noodzakelijkerwijze van ‘bovenaf’) activiteiten of evenementen en bij vormen van veiligheidsbeheer, als stadswachten. Tevens worden bewoners of (toekomstige) gebruikers vaak door professionals op de één of andere manier bij de (her)inrichting van openbare ruimten betrokken, met als doel kennis te nemen van de wijze waarop een openbare ruimte wordt ervaren, gebruikt of beoordeeld. Er bestaan uiteenlopende manieren om zo’n participatieproces vorm te geven: van informatieavonden tot workshops. Voor welke aanpak ook wordt gekozen, het is van belang om tijdens een dergelijk proces de taal- en cultuurverschillen tussen gebruikers en professionals te overbruggen.

We kunnen concluderen dat de relatie tussen professionals en gebruikers veelzijdig is. Bij het streven de gebruikers zoveel mogelijk tegemoet te komen bij het ontwerp of (her)inrichting van openbare ruimte doen zich minstens drie problemen voor. Het eerste is, dat het niet zo eenvoudig vast te stellen is wat gebruikers willen. We hebben gezien dat er nogal uiteenlopende categorieën gebruikers zijn die lang niet altijd dezelfde wensen en ervaringen hebben. Soms zijn die zelfs tegengesteld. Het tweede probleem is dat de relatie die professionals en gebruikers voor langere of kortere tijd met elkaar aangaan tijdens participatieprocessen of activiteiten en evenementen gekenmerkt wordt door onvolledigheid. Professionals en gebruikers hebben ieder hun eigen context en ervaringswereld die maar beperkt overlappen. Ten derde is er een probleem bij het trekken van een grens tussen professionele expertise enerzijds en het realiseren van de wensen – voor zover al eenduidig vast te stellen – van bewoners en gebruikers. Dit roept vragen op over de rol van de professional, zoals de ontwerper. Is deze vooral adviseur en uitvoerder van de wensen van gebruikers? Of toch vooral zelf verantwoordelijk voor de vormgeving? En wat is dan de rol van de gebruiker: in hoeverre zijn zij medeproducenten of medebeheerders?

4.3 *Lang leve de levendige pleinen?*

Levendigheid is vaak een terugkerend thema in de interviews met professionals. In hoofdstuk 2 zagen we al hoe door middel van een markt of de organisatie van activiteiten getracht wordt om meer publiek aan te trekken. Vrijwel iedereen benadrukt het belang van levendigheid voor de kwaliteit van de openbare ruimte. De uitspraak van een Rotterdamse professional ‘hoe meer mensen op straat, hoe beter’ is meer dan een toevallige gedachte van één individuele professional; het lijkt een gedeeld wensbeeld ten aanzien van openbare ruimte te zijn. En levendigheid op zich lijkt niet voldoende te zijn. Een minstens zo relevante maatstaf voor kwalitatief goede openbare ruimte is volgens de professionals de mate waarin het lukt om een divers publiek aan te trekken dat interacteert en communiceert, zodanig dat er sprake is van ‘ontmoetingen’. Het ideaal is een openbare ruimte waar iedereen zich welkom voelt en daardoor als ontmoetingsplaats voor verschillende groepen fungeert.

Het alledaagse gebruik en de beleving van de onderzoekslocaties laten zien dat een wat meer bescheiden doelstelling op haar plaats is. In de eerste plaats omdat de openbare ruimte temporele patronen van gebruik kent waardoor verschillende groepen er op verschillende tijdstippen komen. In de tweede plaats vanwege het feit dat ontmoetingen in de openbare ruimte uitermate vluchtig en kortstondig zijn. In de derde plaats ten slotte omdat niet alle ontmoetingen positief ervaren worden, maar ook tot gevoelens van onveiligheid en vermijdingsstrategieën kunnen leiden. We gaan op deze drie punten nader in.

4.3.1 De temporele patronen van openbare ruimte

De openbare ruimte kent verschillende ritmes, dat wil zeggen dat de gebruiksintensiteit en de gebruiksvormen variëren in de tijd (zie ook Nio et al. 2008). Dit betekent dat de onderzochte plekken niet continu plekken zijn waar van alles gebeurt en mensen elkaar voortdurend tegen het lijf lopen. Enerzijds realiseren de geïnterviewde professionals zich dit terdege. Anderzijds lijken zij veelal toch teleurgesteld wanneer zij vertellen dat een bepaalde plek bijvoorbeeld alleen bij mooi weer en op woensdagmiddag of in het weekend druk bezocht wordt, en dan in het bijzonder door kinderen en hun ouders. Al snel worden vervolgens vraagtekens geplaatst bij het functioneren van een dergelijke plek en piekert men over de vraag hoe er meer publiek aangetrokken kan worden.

Belangrijk is ook te beseffen dat de straten en pleinen voor professionals nu eenmaal beroepsmatig een continu doorlopend project zijn. Dat gegeven genereert voortdurend herwaarderingen, heroverwegingen, bijstellingen en aanpassingen. Een voorbeeld van dat mechanisme:

“Het plein vind ik niet zo goed functioneren, omdat het alleen voor de markt gebruikt wordt. Misschien moet je dan nog meer functies bedenken voor dagen dat de markt er niet staat om dat plein dan ook te gebruiken.”

In het streven naar meer levendigheid en ontmoetingen, worden er soms tijdelijke functies of programma's aan plekken toegevoegd zoals activiteiten, evenementen of een markt. Hierdoor wordt getracht om verschillende ritmes en groepen samen te brengen. Bestaande literatuur (bijvoorbeeld RMO 2005) laat zien dat men niet moet verwachten dat laag frequente activiteiten en evenementen intergenerationele, interetnische en/of klasse overstijgende contacten genereren die beklijven. Meer daarover in de volgende subparagraaf.

4.3.2 Vluchtige contacten

In de sociale wetenschappen is er steeds meer aandacht voor het thema van vluchtigheid. Waar in gemeenschap- en integratiestudies lange tijd de aandacht uitging naar duurzame en intensieve contacten en verbanden, hechten sociologen nu veel waarde aan de alledaagse, spontane, vluchtige ontmoetingen tussen mensen (zie bijvoorbeeld Soenen 2006, 2009; Hurenkamp & Duijvendak 2008; Blokland 2009a; Van der Zwaard 2010).

Ook de professionals in onze studie lijken oog te hebben voor de spontane, korte contacten tussen verschillende groepen. Zo zei een van hen:

“Onze sociale ambitie is dat veel verschillende mensen een plein kunnen gebruiken en elkaar daar dan ook zien. Wij denken dat als mensen in een buurt wonen en elkaar een beetje zien of weten van nou, die hoort hier, dat ook bijdraagt aan de sociale cohesie.”

Sociale cohesie suggereert dat het om duurzame en intensieve contacten gaat, maar dat is niet wat deze professional bedoelt. Het doel hier is veel meer een prettige beleving van de buurt op basis van het herkennen van de ander. Toch constateren we bij sommige professionals de wens dat dit soort vluchtige ontmoetingen idealiter generatie, etniciteit en/of klasse overstijgend zijn en tot meer leiden dan louter het herkennen van de ander als iemand 'uit de buurt'. Tegelijkertijd zien we ook dat professionals niet altijd duidelijk voor ogen hebben of dit soort ontmoetingen ergens toe zouden moeten leiden en zo ja, waartoe dan wel. Ontmoetingen worden dan een doel op zichzelf.

Op de onderzochte plekken vinden dagelijks allerlei soorten ontmoetingen plaats. Bijvoorbeeld van bekenden die hun ontmoeting min of meer hebben gepland. Bij andere gaat het om onbekenden en wordt de ontmoeting gekenmerkt door de spontaniteit en vluchtigheid. Veel van deze korte contacten tussen onbekenden zijn eenmalig. Maar in de alledaagse routines van mensen kunnen ontmoetingen met anderen zich vaker voordoen waardoor mensen ‘publieke familiariteit’ (Blokland 2009a) met elkaar ontwikkelen en feitelijk minder onbekend voor elkaar worden. Een voorbeeld van hoe publieke familiariteit wordt ontwikkeld, vinden we terug in dit citaat van een bewoner uit de omgeving van de Amsterdamsestraatweg die elke doordeweekse ochtend rond dezelfde tijd op de bus staat te wachten:

“Voor mijn werk sta ik elke ochtend om kwart over zes voor de bus te wachten. Nou, wat gebeurt er dan? Je ziet vaak dezelfde mensen. In het begin zeg je gewoon ‘Goeiemorgen’, meer zeg je niet. Op een gegeven moment ga je toch een praatje maken, of ze komen zelf met een praatje, zo van: ‘Hoe gaat het er mee? Werk je ook buiten de stad?’ Dat soort dingen.”

Hetzelfde fenomeen hebben we gezien op het Surinameplein, waar wachtenden op het openbaar vervoer met elkaar in gesprek raakten. Dat bewoners niet alleen met andere bewoners maar ook met zogenaamde ‘public characters’ (Jacobs 1962) – zoals met de marktkooplieden – publieke familiariteit kunnen ontwikkelen blijkt uit het volgende:

“Ik praat hier ook vaak met de marktkooplui, want ik kom vaak bij de zelfden en die ken je dan een beetje, en zij jou ook. Bijvoorbeeld, ik ben net bij de visboer scholletjes gaan halen. Maar ik was daar al heel lang niet meer geweest, een paar weken niet, maar ze kennen me daar hè. Dus dan komt er iemand van achter gelopen en zegt: ‘Die scholletjes maak ik wel even schoon voor mevrouw, want ik weet dat ze dat fijn vindt, toch?’ Dus ik zeg tegen haar: ‘Kun je ze dan meteen ook even voor me bakken?! Hahaha!’ Dat soort gesprekjes. En toen vroeg ze me waarom ik al een paar weken niet meer was geweest. Ik had niet echt een reden, dus dat zeg ik haar, zegt zij tegen me ‘Ik blijf van je houden hoor’. Nou dat vind ik leuk om te horen. Ik hou van lachen en vrolijkheid, er is al zoveel ellende.”

‘Public characters’ geven anderzijds ook zelf aan dit soort herhaalde ontmoetingen te waarderen, zoals een oud-medewerker van Duimdrop op het Bospolderplein:

“Die kids die hier nu spelen, die ken ik allemaal wel, dat zijn vaak de broertjes van die jongens die hier tien jaar geleden al speelden. Ik was altijd bezig, leerde iedereen zo’n beetje kennen. Iedereen roept hier mijn naam en zegt me gedag. Ik word hier wel gerespecteerd. Ik word nog steeds gegroet door hun broers. Die zeggen ook: ‘Tof dat je hier weer bent’.”

Of dit soort ontmoetingen daadwerkelijk bijdragen aan ambitieuze sociale doelen als het vergroten van de sociale cohesie of het bevorderen van de integratie kunnen we op grond van ons onderzoek natuurlijk niet zeggen. We zouden daarom willen waarschuwen voor overspannen verwachtingen ten aanzien van ontmoetingen in de openbare ruimte. Wel laten de citaten zien dat dit soort ‘small talk’ tot een aangenaam contact ter plekke kan leiden (zie ook Soenen 2009) en dat is natuurlijk al heel wat.

4.3.3 Onveiligheidsgevoelens en vermijdingsstrategieën

In de visie van de geïnterviewde professionals functioneert de openbare ruimte idealiter als een levendige ontmoetingsplek voor verschillende groepen, maar niet elke ontmoeting leidt tot een aangenaam contact.

Voor meerdere gebruikers roept de aanwezigheid van bepaalde groepen mensen, die men nauwelijks tot niet kent en die men als ‘anders’ typeert, gevoelens van onveiligheid op.

Ter illustratie: sommige omwonenden van de Amsterdamsestraatweg gaven aan zich ongemakkelijk te voelen bij de groepjes allochtone, meest jongere mannen die ze regelmatig voor de winkels en horecavoorzieningen in de winkelstraat zien kletsen, maar met wie ze soms niet meer contact hebben gehad dan een vluchtige blikwisseling. Over het algemeen betreffen dit de uitspraken van autochtone bewoners ‘van het eerste uur’ die de buurt gedurende de laatste decennia hebben zien veranderen.

Interessant genoeg, worden diezelfde groepjes mannen door anderen juist gezien als een factor die bijdraagt aan de veiligheid van de plek:

“Meestal voel ik me hier op straat wel thuis, want zoals ik al zei, je hebt verschillende culturen, multiculturele winkels en mensen die overal van de wereld vandaan komen en dat geeft me een vakantiegevoel. En het is altijd druk, dus als ik uitga en ’s avonds of ’s nachts naar huis fiets door de straatweg dan voel ik me wel veilig.”

Voor gebruikers die zich minder op hun gemak voelen bij de aanwezigheid van bepaalde groepen mensen, kunnen de onveiligheidsgevoelens zodanige vormen aannemen dat ze vermijdingsstrategieën gaan toepassen of zich zorgen maken om hun kinderen en hen verbieden op bepaalde plekken te komen. Voorbeelden van strategieën om bepaalde groepen te vermijden betreffen het oversteken naar de andere kant van de weg, op bepaalde tijden (vooral de avond en nacht) je niet op straat begeven, met de auto naar een overdekt winkelcentrum rijden om daar de boodschappen te doen in plaats van in de winkelstraat om de hoek.

Kortom, een in beginsel publiek toegankelijke plek kan in de beleving van bepaalde mensen verworden tot het territorium van één bepaalde groep. Dit soort vormen van toe-eigening kunnen leiden tot gevoelens van vervreemding en uitsluiting door anderen, en daarmee de ervaren gebruikswaarde van de openbare ruimte aantasten.

Zoals inmiddels wel duidelijk is geworden, botst de professioneel geplande openbare ruimte vaak op een alledaagse praktijk die zich niet voegt naar de bedoelingen van professionals. In de volgende paragraaf formuleren we een aantal aandachtspunten die we uit ons onderzoek hebben gedestilleerd en waarvan de professionele vormgevers en inrichters van openbare ruimte zich bewust zouden moeten zijn in hun beroepspraktijk.

4.4 Aandachtspunten voor professionals

Op grond van enerzijds onze waarnemingen in de studie van de openbare ruimte en anderzijds van discussies met en bijeenkomsten van professionals naar aanleiding van de uitkomsten van deze studie, zijn een tiental aandachtspunten geformuleerd:

1. De fysieke inrichting van openbare ruimte kan gevolgen hebben voor de wijze waarop die wordt beleefd en gebruikt, maar sociale vraagstukken worden er niet of nauwelijks mee opgelost.
2. De uiteindelijke fysieke kenmerken van openbare ruimte zijn maar voor een deel terug te voeren op opvattingen en inzichten van professionals, zoals ontwerpers en vormgevers. Economische, politieke en administratieve omstandigheden kunnen er meer of minder toe bijdragen dat ontwerpideeën moeten worden bijgesteld dan wel uiteindelijk geen uitvoering krijgen. In dat opzicht is openbare ruimte ‘gecontesteerd’: de uitkomst van, in dit geval, uiteenlopende en deels conflicterende professionele, bestuurlijke en administratieve aanspraken. Daarom is de vraag wat de verschillen zijn tussen wat vormgevers beogen enerzijds en wat ‘gebruikers’ wensen of waarderen anderzijds, in

veel gevallen vaak niet goed te beantwoorden. Voor professionals geldt in dit verband dat zij behalve vakbekwaam, ook assertief moeten zijn en het vermogen hebben of ontwikkelen om hun ideeën overtuigend en effectief uit te dragen binnen hun eigen organisatie. Bij het mobiliseren van steun voor hun plannen is een goede inhoudelijke kwaliteit van het ontwerp een noodzakelijke maar niet altijd voldoende voorwaarde.

3. De vraag wat de verschillen zijn tussen wat vormgevers beogen of beoogden aan de ene kant en wat ‘gebruikers’ wensen of waarderen aan de andere kant, is ook om een andere reden niet goed te beantwoorden. Openbare ruimte is niet alleen gecontesteerd binnen de organisaties waarin vormgevers actief zijn, maar ook tussen verschillende categorieën gebruikers. Dat kan heel expliciet en letterlijk het geval zijn als groepen gebruikers elkaar op bepaalde plaatsen verdringen of slecht verdragen. Maar het kan ook gaan om een meer subtiele vorm van contestatie in de zin dat gebruikers van elkaar verschillen in hun oordeel over en waardering van openbare ruimte. Hoewel gebruikers openbare ruimte begrijpen en evalueren op grond van dezelfde dimensies – zij letten op de veiligheid, de sociale samenstelling, het beheer en de functionaliteit van openbare ruimte – verschillen zij sterk van elkaar als het gaat om hoe zij die verschillende kwaliteiten van openbare ruimte evalueren. Met andere woorden: het is niet goed mogelijk openbare ruimten te ontwerpen die in algemene zin goed functioneren.
4. Vormgevers van openbare ruimte zijn enerzijds professionals met gespecialiseerde kennis en specifieke vaardigheden op grond waarvan zij het voortouw kunnen en moeten nemen met betrekking tot de inrichting en herinrichting van die ruimte. Anderzijds stellen zij zich dienend op ten opzichte van gebruikers van openbare ruimten en proberen zij hun wensen ruimtelijk vorm te geven. In dit verband hebben zij, net als moderne politici, te maken met het dilemma óf te kiezen voor het volgen van (wat zij houden voor) de wensen van de (meerderheid van de) bevolking óf veel meer leidend en innovatief te zijn en af te wijken van wat op het eerste gezicht geaccepteerd en wenselijk lijkt. De keuze voor de ene dan wel andere positie in dit dilemma kan verschillen per situatie en voor onderscheiden aspecten van de vormgeving.
5. Professionals moeten zich realiseren dat vormgeving van openbare ruimte in de brede zin van het woord hun werk is en dat een mogelijk gevolg daarvan is dat zij de neiging hebben voortdurend naar openbare ruimte te kijken als een om een oplossing vragend probleem. Er is, met andere woorden, een potentieel autonome – dat wil zeggen ook los van concrete problemen die direct om ingrijpen vragen – en continue tendens openbare ruimte te hervormen. Het verdient aanbeveling een onderscheid te maken tussen zinvol preventief optreden en het afzien van te veel professionele bemoeizucht.
6. Omgekeerd is het vaak zo dat kort na een ingrijpende aanpassing van een specifieke openbare ruimte de aandacht ervoor verdwijnt en onvoldoende gevolgd wordt hoe de die na de ingreep praktisch functioneert.
7. Professionals vinden het belangrijk een openbare ruimte te scheppen waar iedereen zich welkom voelt en die als ontmoetingsplaats voor verschillende groepen fungeert. Het feitelijke alledaagse gebruik en de beleving van openbare ruimte laten zien dat een wat meer bescheidener doelstelling op haar plaats is. Bovendien wordt in de alledaagse praktijk de samenkomst van verschillende groepen niet altijd positief beleefd. Ontmoetingen kunnen en moeten niet opgedrongen worden. Voorts moet er meer aandacht zijn voor verschillende temporele patronen van ruimtegebruik.

8. De beheerstructuur voor openbare ruimte zou al aan het begin van het ontwerpproces vastgesteld moeten worden, maar dat blijft in de praktijk veelal een ondergeschoven kind. Het is van belang dat de verschillende betrokken partijen in een vroeg stadium van het ontwerpproces een beheerplan ontwikkelen. Een onafhankelijke projectleider kan de verschillende partijen bij elkaar brengen en daarmee collectief draagvlak voor beheer ontwikkelen.
9. Programmering van activiteiten is belangrijk: enerzijds wordt het enorm gewaardeerd door (potentiële) gebruikers, wat de toegankelijkheid van het plein voor bepaalde groepen kan verhogen. Anderzijds kan het leiden tot het ontdekken en gebruiken van talenten bij (jongere) bewoners uit de buurt en zo als kweekvijver dienen. Tegelijkertijd moet benadrukt worden dat gebruikers ook behoefte hebben aan rust en dat er om die reden ook plekken moeten zijn die mensen niet om de levendigheid maar juist om de rust kunnen waarderen.
10. Enige mate van flexibiliteit en voldoende open ruimten zijn van belang in het ontwerp: hiermee kan de openbare ruimte met veranderende behoeften van de omgeving meegroeien.

BIJLAGE A AANPAK EN METHODEN

Het leidende thema van deze studie is de confrontatie tussen hoe enerzijds professionals kijken naar specifieke openbare ruimten en anderzijds gebruikers die ruimten ervaren en gebruiken, oftewel de confrontatie tussen de openbare ruimte als *potentiële* en als *effectieve omgeving* (Gans 1991). Alvorens beiden met elkaar geconfronteerd kunnen worden, is het belangrijk van de afzonderlijke perspectieven een goed beeld te krijgen. Om die reden is het onderzoek opgeknipt in drie inhoudelijke delen:

- 1.) potentiële omgeving;
- 2.) effectieve omgeving;
- 3.) confrontatie potentiële-effectieve omgeving.

Onderzoekslocaties

Het onderzoek is uitgevoerd op zes locaties verspreid over drie steden:

- het Surinameplein (Amsterdam)
- het Kastanje-, Eiken-, Beuken- en Iepenplein² (Amsterdam)
- het Afrikaanderplein (Rotterdam)
- het Bospolderplein (Rotterdam)
- het Smaragdplein (Utrecht)
- de Amsterdamsestraatweg, inclusief de Plantage (Utrecht)

De locaties zijn in nauw overleg met de consortiumleden geselecteerd en vormen samen een breed spectrum aan stedelijke openbare ruimten. Voor een beschrijving van de verschillende locaties verwijzen we naar bijlage B.

REAP

Dit onderzoek is, zoals we eerder benadrukten, gericht op het genereren van inzichten in ideeën, fenomenen, vormen van gebruik en beleving van een betreffende plek. We richten ons dus niet op het in beeld brengen van de reikwijdte van deze fenomenen. Kenmerkend voor REAP is: a) de multidisciplinaire aard van het onderzoeksteam, b) triangulatie van onderzoeksmethoden en c) een iteratief proces van reflectie (Harris et al. 1997, Taplin et al. 2002, Low et al. 2005). In onderhavig onderzoek hebben we aan al deze uitgangspunten voldaan.

Multidisciplinair onderzoeksteam

Het onderzoeksteam bestaat in de eerste plaats uit de auteurs van dit rapport, drie promovendi en hun promotoren/begeleiders: Döske van der Wilk en Jan Rath (AISSR, UvA), Linda Zuijderwijk en Jack Burgers (EUR), Saskia Binken en Reinout Kleinhans (OTB, TU Delft). De kennis van deze onderzoekers ligt op verscheidene gebieden, uiteenlopend van sociologie, criminologie en algemene cultuurwetenschappen en sociale geografie tot stedelijke planning en bouwkunde.

Voor een deel van het veldwerk is een aantal student-assistenten in de arm genomen die verbonden zijn aan verschillende opleidingen om op die manier het multidisciplinaire karakter van het team te behouden of zelfs te versterken: twee studenten Bestuurskunde, twee studenten Sociologie, één student Criminologie en één Bouwkunde-student. Het doel van een dergelijk multidisciplinair team is de ‘onderzoekers-bias’ te minimaliseren en op die manier de betrouwbaarheid van het onderzoek te optimaliseren.

² In het rapport worden deze pleinen ook wel de ‘Bomenpleinen’ genoemd.

Triangulatie van onderzoeksmethoden

Een andere manier om de betrouwbaarheid van het onderzoek te vergroten is triangulatie van onderzoeksmethoden, oftewel het toepassen en combineren van verschillende onderzoeksmethoden voor de dataverzameling. Tegelijkertijd leidt triangulatie tot een verhoogde interne validiteit van het onderzoek (ook wel constructvaliditeit genoemd), dat wil zeggen de mate waarin de verkregen gegevens van het onderzoek adequaat worden geïnterpreteerd. Voor dit onderzoek hebben we de volgende methoden gehanteerd:

- halfgestructureerde diepte-interviews met professionals die werken met en vormgeven aan openbare ruimte;
- gestructureerde korte straatinterviews met gebruikers van de openbare ruimte;
- observaties van het gebruik van de openbare ruimte.

De interviews met professionals duurden doorgaans ongeveer een uur en werden in alle gevallen met geluidsopnameapparatuur opgenomen. Op basis van deze gesprekken hebben we de verschillende openbare ruimten als potentiële omgeving geschetst. Aanvankelijk zijn de gemeenten verzocht twee à drie namen op te geven van professionals die bij de geselecteerde onderzoekslocaties betrokken zijn (geweest). Vervolgens hebben we diezelfde vraag gesteld na afloop van elk interview. We benadrukten al dat het niet de bedoeling is een representatieve vertegenwoordiging van professionals van de deelnemende steden en een afspiegeling van hun opinies weer te geven. Ook hier zijn dus ideeën en denkbeelden in beeld gebracht, zonder dat daarbij gefocust is op de reikwijdte van deze ideeën. In totaal is er met 28 professionals gesproken, variërend van ontwerpers en stedenbouwkundigen tot beheerders en projectleiders. Zie bijlage C voor een lijst met namen van geïnterviewde professionals en hun functie.

De interviews op straat met gebruikers waren korter van duur dan die met de professionals en werden in geen van de gevallen opgenomen. Gemiddeld duurde een interview ongeveer een kwartier, maar er zaten grote verschillen bij. Het kortste interview duurde 5 minuten, het langste interview 50 minuten. Samen met de observaties verschaffen ze inzicht in de openbare ruimten als effectieve omgeving. Het is voor dit gedeelte van het veldwerk dat we het onderzoeksteam hebben uitgebreid met student-assistenten. De straatinterviews en observaties vonden plaats van begin april tot en met begin juni 2010, verspreid over de dagen van de week en de uren van de dag (tussen 11:00 en 22:00 uur). Per onderzoekslocatie zijn vier veldwerksessies van drie uur uitgevoerd. De samenstelling van het team wisselde steeds, maar bestond doorgaans uit één van de promovendi en twee student-assistenten. In totaal zijn er 378 straatinterviews afgenomen: 63 op de Bomenpleinen, 55 op het Surinameplein, 63 op het Afrikaanderplein, 56 op het Bospolderplein, 78 op het Smaragdplein en 63 op de Amsterdamsestraatweg (incl. de Plantage).

Per veldwerksessie heeft elke onderzoeker naast het afnemen van interviews een observatieverslag geschreven, wat geresulteerd heeft in twaalf observaties per locatie.

Iteratief proces van reflectie

Tot slot helpt ook een iteratief proces van reflectie om de constructvaliditeit te vergroten. In dit onderzoek hebben we als volgt vorm aan dit proces gegeven. In de eerste plaats hebben de promovendi met regelmaat onderling, maar ook in groter groepsverband – dat wil zeggen, met de student-assistenten of promotoren/begeleiders – op de aanpak en verzamelde data gereflecteerd. In de tweede plaats hebben de promovendi de student-assistenten meermaals van persoonlijke feedback voorzien ten aanzien van hun interviews en observaties.

BIJLAGE B ONDERZOEKSLOCATIES

In deze bijlage worden de zes onderzoekslocaties beschreven. Deze pleinen zijn, zoals gesteld wordt in hoofdstuk 1, niet representatief voor openbare ruimten in Nederland. Wel zijn op verschillende manieren te typeren en geven een breed spectrum van de openbare ruimten in Nederland weer. Derhalve volgt in deze bijlage een algemene typering van de geselecteerde locaties. De plekken worden gesitueerd in hun stedenbouwkundige, historische, sociaaleconomische en eventueel toekomstige omgeving.

Het Surinameplein – Amsterdam

Geschiedenis (Gebaseerd op Arduin et al. 2009)

Het Surinameplein en de buurt rondom het plein zijn in de jaren twintig van de vorige eeuw aangelegd, op grond van de destijds geannexeerde gemeente Sloten, naar het ontwerp van Van Eesteren. Het plan is om een nieuwbouwwijk te realiseren ten westen van de Sloterkade en de Baarsjesweg. Later worden deze plannen gewijzigd en wordt dit project onderdeel van het Plan West, dat bestaat uit de bouw van 6.000 sociale huurwoningen in het gebied tussen Admiraalengracht, Erasmusgracht, Orteliuskade, Surinameplein en de Kostverlorenvaart. Hierdoor worden het plein en omliggende buurt grotendeels in de stijl van de Amsterdamse school opgeleverd. Het Surinameplein, zoals oorspronkelijk bedacht door Van Eesteren, is nooit geheel gerealiseerd. De bebouwing die eind jaren tachtig, begin jaren negentig is toegevoegd, heeft de diversiteit aan (bouw)stijlen versterkt. Sinds de aanleg van het Surinameplein is er veel veranderd, met name als gevolg van de sterke toename van het (auto)verkeer. Het plein heeft nooit een complete herinrichting ondergaan.

Buurtschets (Gebaseerd op Website Gemeente Amsterdam, Dienst Onderzoek en Statistiek)

Het Surinameplein ligt niet alleen op de grens van stadsdeel Amsterdam-West en Amsterdam-Zuid, maar eveneens op de scheidingslijn van de buurten Overtoomse Sluis (West), West-Indische buurt (West) en de Hoofddorppleinbuurt (Zuid). Voor Amsterdamse begrippen is het percentage huurwoningen in deze buurten relatief hoog (76 tegenover 53 procent gemiddeld in Amsterdam). Daarnaast ligt de gemiddelde WOZ-waarde met 205.000 euro lager dan het Amsterdamse gemiddelde van 232.000 euro.

Wat betreft de bewoners van de drie buurten, valt 49 procent binnen de categorie 25-44-jarigen, terwijl er in verhouding tot het Amsterdamse gemiddelde minder kinderen onder de 15 jaar woonachtig zijn (16 procent van de Amsterdamse bevolking tegenover gemiddeld 11 procent in deze drie buurten). Eveneens is de groep 45+ relatief ondervertegenwoordigd. Het percentage westerse allochtonen (19 procent) en autochtonen (64 procent) die in de buurten woonachtig zijn, ligt hoger dan het Amsterdamse gemiddelde (respectievelijk 14 en 51 procent). Daar staat tegenover dat het aandeel niet-westerse allochtonen lager ligt dan het hoofdstedelijk gemiddelde (17 tegenover 35 procent). Ook kan geconcludeerd worden dat het inkomen van de bewoners uit de omgeving van het Surinameplein rond het Amsterdamse niveau ligt.

Tussen de drie buurten zijn slechts kleine verschillen te constateren. Kort samengevat kan worden gezegd dat er in Hoofddorppleinbuurt het meeste wordt verdiend en de woningen de hoogste gemiddelde WOZ-waarde hebben. De West-Indische buurt scoort op deze parameters het laagst.

Toekomst

Het Surinameplein wordt gezien als een plek met veel potentie, dat door de grootte en ligging een bovenbuurtse functie kan vervullen, zo blijkt uit interviews met professionals en de Strategienota Surinameplein 2009 (Arduin et al. 2009). De stadsdelen beraden zich thans over allerhande verkeers- en bouwtechnische aanpassingen, om de aantrekkelijkheid van het gebied te vergroten. In de Strategienota Surinameplein 2009 wordt bijvoorbeeld een nieuw Surinameplein als knooppunt van schoon en veilig vervoer, als verbindend element tussen stadsdelen binnen en buiten de ring A10, en als aantrekkelijke ontmoetingsplek voor verschillende culturen beoogd.

De ‘Bomenpleinen’ – Amsterdam

Onder de Bomenpleinen worden vier pleinen verstaan die tussen de Tweede- en Derde Oosterparkstraat zijn gelegen, parallel aan het Oosterpark. Het gaat om het Kastanjeplein, het Eikenplein, het Beukenplein en het Iepenplein. De pleinen liggen in de Oosterparkbuurt.

Geschiedenis

De Oosterparkbuurt stamt uit het eind van de negentiende eeuw en is ontworpen door de architect J. Kalff. Het is zijn bedoeling een fraaie wijk op stand te realiseren vlakbij het Oosterpark. Grenzend aan dit park zijn dan ook enkele duurdere huizen gerealiseerd. In de jaren zeventig van de twintigste eeuw verandert de buurt als gevolg van de stadsvernieuwing. Het stratenpatroon blijft hetzelfde, maar de woningen worden ruimer ingericht. De laatste jaren komt de buurt steeds meer in trek, onder meer door de ligging tegen de binnenstad van Amsterdam aan, zo blijkt uit interviews met professionals.

Buurtschets (Gebaseerd op Website Gemeente Amsterdam, Dienst Onderzoek en Statistiek)

De Oosterparkbuurt is een buurt die wordt gekenmerkt door een relatief hoge bevolkingsdichtheid en relatief kleine woningen: het grootste deel van de voorraad varieert tussen de 40m² en 70m². Daarnaast zijn er in de buurt relatief veel huurwoningen te vinden (86 tegenover 53 procent gemiddeld in Amsterdam) en ligt de gemiddelde WOZ-waarde er met 180.000 euro voor Amsterdamse begrippen aan de lage kant.

Wat betreft leeftijdsopbouw van de bewoners wijkt de buurt nauwelijks af van het Amsterdamse gemiddelde. Dit houdt in dat de groep 25-44 jarigen het grootste is, 40 procent van de bewoners behoort tot deze categorie, gevolgd door de 45-64 jarigen (27 procent). De groepen 0-14 jaar en 15-24 jaar nemen beide 13 procent voor hun rekening. Bijna de helft van de bewoners, 47 procent, heeft zijn oorsprong in Nederland, tegenover 14 procent westerse en 39 procent niet-westerse allochtonen. De buurt heeft relatief veel werklozen en het gemiddelde inkomen per inkomensontvanger ligt er met 17.200 euro per jaar ook onder het Amsterdamse gemiddelde van 19.400 euro.

Kort gezegd wordt de bebouwing steeds ouder, het aandeel huurwoningen steeds kleiner en de gemiddelde WOZ-waarde steeds hoger naarmate men zich vanaf het Iepenplein naar het Kastanjeplein verplaatst. Wat kenmerkend is voor de vier pleinen, met uitzondering van het Beukenplein, is dat er veel kinderen komen door de aanwezigheid van de vele scholen in de buurt, zo vertelt een betrokkene.

Toekomst

Drie van de vier bomenpleinen hebben reeds grote veranderingen ondergaan, naar aanleiding van het Pleinenplan. Het Beukenplein is het volgende en laatste plein dat op de schop gaat.

Hier zal de opgave het meest complex zijn, door de combinatie van plein, belangrijke verkeersader, woon- en winkelstraat en de grote hoeveelheid (verschillende) belangen die dit met zich meebrengt.

Het Bospolderplein – Rotterdam

Geschiedenis

Het plein is in 1911 aangelegd. In 1935 is er op het plein, dat veeleer een grasveld is, nog een muziektent voor bijvoorbeeld een fanfare, die in de jaren vijftig verdwenen is. Ook is het plein dan nog omzoomd door een dubbele bommenrij. Aan het plein staan tot 1978 een Gereformeerde kerk – ingewijd in 1915, met de laatste dienst in 1966 – en een school, waarvoor nieuwbouw in de plaats is gekomen' (Steenhuis 2009: 41). In de jaren tachtig is het gelijkvloerse plein betegeld en kan er basketbal gespeeld worden. Eveneens staat er een groot betonnen speelobject op het plein. Bronnen verschillen van mening over wanneer er begonnen is met plannen voor de laatste herinrichting, alhoewel dit ergens tussen 1986 en 1988 moet zijn geweest (Goossens et al. 1995: 128, Deelgemeente Delfshaven 1996: 42, Gemeente Rotterdam 19-5-1994). In 1993 wordt het ontwerp van de Spaanse architecten Bach & Mora definitief afgewezen wegens te hoge beheerkosten (Deelgemeente Delfshaven 1996: 42) of, zoals een professional vertelt, wegens te hoge kosten in aanleg. Toch ligt er eind 1994 een plein, ontworpen door een architect van de gemeentelijke dS+V.

Buurtschets (Gebaseerd op Website Buurtinformatie Rotterdam Digitaal)

Daar het Bospolderplein voornamelijk gebruikt wordt door bewoners van Bospolder-Tussendijken, zo vertellen betrokken professionals, zullen deze buurten hier beiden behandeld worden. Het grootste gedeelte van de woningvoorraad, in beiden buurten, stamt in 2010 uit de periode tussen 1906 en 1930, met respectievelijk 53 procent in Bospolder en 45 procent in Tussendijken. Dit aandeel is in de loop van de jaren negentig, onder invloed van de stadsvernieuwing, wel afgenomen. In 1995 bedroeg het aandeel gerenoveerde woningen gebouwd tussen 1906 en 1930 in Bospolder nog 75 procent en in Tussendijken 55 procent. Het Rotterdams gemiddelde bedraagt 20 procent gebouwd tussen 1906 en 1930 in 1995 en is gedaald tot 16 procent in 2010. In 2010 behoort 84 procent van de woningen in Bospolder tot de huursector, tegenover 92 procent in 1995. In Tussendijken is het aandeel huurwoningen iets minder gedaald, namelijk van 92 procent naar 89 procent. Hiermee ligt het percentage huurwoningen zowel in 1995 als in 2010 hoger dan het Rotterdams gemiddelde. De gemiddelde WOZ-waarde van huur- en koopwoningen bedraagt 121.511 euro in Bospolder en 105.850 euro in Tussendijken, in 2010. Dit tegenover een Rotterdams gemiddelde van 163.792 euro.

De verdeling over leeftijdsgroepen wijkt weinig af van het Rotterdams gemiddelde. Zo wonen er procentueel gezien iets meer inwoners tot en met 34 jaar in beide buurten dan in Rotterdam. Het percentage 15 t/m 19-jarigen wijkt nog het meest af: 7,8 procent in Bospolder en 7 procent in Tussendijken, in 2010, tegenover 5,9 procent in Rotterdam. Het aandeel 55 plussers ligt in beide buurten iets lager dan het Rotterdamse gemiddelde. Het aandeel werklozen ten opzichte van de potentiële beroepsbevolking ligt hoger dan het Rotterdams gemiddelde: in 2009 8,2 procent in Bospolder, 8,9 procent in Tussendijken en 5 procent in Rotterdam. Daarnaast ligt het gemiddelde inkomen per inkomensontvanger zo'n 3.000 euro per jaar lager dan in de rest van de stad.

In 2010 behoort 70 procent van de bewoners in Bospolder, en 68 procent in Tussendijken, tot de categorie 'niet-westerse allochtonen', terwijl dit in Rotterdam 37 procent bedraagt. In 1993 was dit nog respectievelijk 56 procent en 50 procent tegenover 24 procent in de hele stad. Het aandeel autochtonen is daarentegen gedaald sinds 1993, van 35 procent in

Bospolder en 40 procent in Tussendijken naar 21 procent in beide buurten in 2010 (tegenover een daling van 67 naar 52 procent in de stad). Het percentage westerse allochtonen is in die tijd ongeveer gelijk gebleven.

Toekomst

Momenteel zijn er geen plannen tot het herinrichten van het plein: meerdere betrokkenen duiden dit plein als redelijk succesvol. Zij melden dat het plein sinds aanleg intensief gebruikt wordt. Het plein wordt wel getypeerd als een al wat ouder plein. De “levenscyclus” van dit plein zou zo’n vijftien jaar zijn.

Het Afrikaanderplein en -park – Rotterdam

Geschiedenis

Het Afrikaanderplein ligt in de Afrikaanderwijk, een arbeiderswijk in de deelgemeente Feijenoord. Het is één van de wijken die in het begin van de twintigste eeuw aangelegd is om de arbeiders van de nieuw gegraven havens in Rotterdam-Zuid te huisvesten. De Afrikaanderwijk wordt landelijk bekend door de rellen in augustus 1972 tussen Marokkanen, Turken, Zuid-Europeanen enerzijds, en autochtone bewoners anderzijds. Deze rellen worden ook wel “Turkenrellen” (Website Monitor Racisme & Extremisme) of “rassenrellen” (Dekker & Senstius 2001) genoemd en de aanleiding ertoe lijkt gezocht te moeten worden in een huurconflict tussen een Nederlandse vrouw en haar Turkse huisbaas (Website Monitor Racisme & Extremisme). De Afrikaanderwijk veranderde door de werving van de gastarbeiders voor de groeiende haven als een van de eerste buurten in Nederland in een migrantenwijk.

Tussen 1908 en 1917 fungeert het plein als thuisbasis van voetbalclub Feyenoord, waarna het plein een algemener bestemming krijgt. Zo bestudeerde de architectengroep ‘Opbouw’ in 1935 het “recreatieprobleem” in Rotterdam en hieruit blijkt dat het plein in die tijd uit vijf delen bestaat: twee delen siergroen, twee delen sport en de “alles dominerende schoolkolos met schooltuin”, de oude H.B.S. en huidige Turkse moskee. De schooltuin wordt dan verhuurd aan een particulier bloemist en de sportterreinen zijn afgezet met prikkeldraad (Architectengroep ‘De 8’ en ‘Opbouw’ 1939: 167). In de Tweede Wereldoorlog, zo vertellen betrokkenen, dient het park als aardappelveld. In de jaren vijftig staat aan de zijde van de Paul Krugerstraat nog de Sint-Fransiscuskerk. Eveneens staat er een, nu verdwenen, fanfaretent. Hoe het plein van tijd tot tijd precies ingericht is geweest, lijkt niet meer te achterhalen, maar meerdere betrokken professionals melden dat er sprake is van versnippering van het gebruik van het plein. In de jaren tachtig is het plein in ieder geval heringericht, vertelt een betrokkene, evenals tussen 1999 en 2005.

Aanleiding voor de meest recente herinrichting is onder andere de “ongedefinieerde sfeer” van het park, evenals dat het park vergeven is met hekwerken en het niet uitnodigend werkt, vertellen betrokkenen. Het Utrechtse architectenbureau OKRA krijgt van de Gemeente Rotterdam de opdracht tot herinrichting van het plein. Na een lang proces is het park in 2005 klaar. Het proces verloopt niet altijd even soepel: een betrokkene vertelt dat het moeilijk was de neuzen één kant op te krijgen. Ook de politiek lijkt niet altijd overtuigd van de nieuwe plannen voor het plein te zijn geweest, zo is te lezen in het Rotterdams Dagblad (Kegel 11-1-2001). Eén van de belangrijkste doelen bij het herontwerp is dat de ruimte minder toegeëigend wordt dan tot dan toe was gebeurd. Het plein moet (weer) voor iedereen toegankelijk en multifunctioneel worden. In 2006 krijgt het ontwerp de OmgevingsArchitectuurPrijs (Website OKRA).

Buurtschets (Gebaseerd op Website Buurtinformatie Rotterdam Digitaal)

Het grootste deel van de woningvoorraad in de Afrikaanderwijk is gebouwd in de periode 1906-1930 (39 procent in 2010, tegenover 44 procent in 1995). De stadsvernieuwing heeft echter ook zijn sporen achtergelaten: 20 procent van de woningvoorraad in de Afrikaanderwijk stamt uit de jaren tachtig en 28 procent is in 2010 gebouwd na 1990. Het percentage huurwoningen bedraagt 90 procent in 2010, tegenover een stedelijk gemiddelde van 67 procent. De WOZ-waarde wijkt ook af van de waarde in Rotterdam als geheel: de woningwaarde bedraagt in 2010 107.075 euro, dat is ruim een halve ton minder dan het stedelijk gemiddelde.

Ook in Afrikaanderwijk is de bevolking iets jonger dan het Rotterdams gemiddelde. De bevolking tot en met 19 jaar is relatief oververtegenwoordigd. Daarentegen zijn de bewoners vanaf 65 jaar in procentuele minderheid, ten opzichte van het stedelijk gemiddelde. Ook hier ligt het percentage niet-werkenden in 2009 hoger dan in Rotterdam (10,8 tegenover 5 procent). Het gemiddelde jaarinkomen ligt met 14.600 per inkomensontvanger maar net boven het minimumloon. Het aandeel niet-westerse allochtonen is sinds 1993 toegenomen, van 61 procent tot 79 procent in 2010. Het aandeel autochtonen is in diezelfde periode afgenomen, van 32 procent tot 14 procent. Het aandeel westerse allochtonen is vrijwel gelijk gebleven. Ter vergelijking: het aandeel niet-westerse allochtonen bedraagt in 2010 37 procent en het aandeel autochtonen 52 procent, voor geheel Rotterdam.

Toekomst

Momenteel zijn er geen herinrichtingsplannen met het Afrikaanderplein. Er wordt, onder andere door pleinmanagers, hard gewerkt om leven het plein op te brengen, zo vertelt een betrokkene. De plannen voor een theeschenkerij, voor “allochtone vrouwen uit de buurt” zoals iemand vertelt zijn inmiddels gerealiseerd (Website Afrikaanderplein).

Het Smaragdplein – Utrecht

Geschiedenis

Het Smaragdplein ligt in de voegnaoorlogse buurt Rotsoord-Tolsteeg in het zuiden van Utrecht. Karakteristiek voor de buurt zijn de gestapelde meergezinswoningen in stempelstructuur, die onder andere door de architect Gerrit Rietveld zijn ontworpen. Het plein is in de jaren vijftig aangelegd als buurtwinkelcentrum, met winkels voor dagelijks gebruik, een bibliotheek en een postkantoor. De winkels bevinden zich in de plint van het Smaragdplein. Aan de ene zijde van het plein ligt een parkeerplaats. Aan de andere zijde ligt een opgehoogd plein dat ingericht is als verblijfsruimte en wekelijks de markt huisvest. Het winkelcentrum loopt goed, de eerste jaren na oplevering, en de Historische kring Tolsteeg-Hoograven noemt het, zij het achteraf, een van de “modernste winkelcentra van Nederland” (Kamps februari 2010). In de jaren tachtig en negentig komen winkeliers in de problemen als gevolg van de economische crisis en het wegtrekken van de meer kapitaalkrachtige huishoudens naar andere delen van de stad. Het draagvlak voor de winkelvoorzieningen neemt daarmee af. Om deze neerwaartse spiraal tegen te gaan wordt in 1995 het Wijk Ontwikkelings Plan Hoograven-Tolsteeg opgesteld door onder andere de gemeente, lokale ondernemers en woningcorporaties uit de wijk. In het kader hiervan vindt aan het begin van het nieuwe millennium de uitbreiding van het winkelcentrum en de herinrichting van de openbare ruimte op het Smaragdplein plaats (Website KEI kenniscentrum stedelijke vernieuwing – Utrecht, Hoograven). In mei 2004 wordt het winkelcentrum Smaragdplein opgeleverd (Kamps februari 2010).

Buurtschets (Gebaseerd op Website WistUData Utrecht)

Iets meer dan de helft van de woningen in de buurt Rotsoord-Tolsteeg, 52 procent om precies te zijn, behoort in 2005 tot de koopsector. Sociale en particuliere huurwoningen maken beide ongeveer een kwart van de woningvoorraad uit. Met een gemiddelde WOZ-waarde van 152.000 euro in 2007 per woning ligt de woningprijs in deze buurt meer dan 50.000 euro onder het Utrechtse gemiddelde.

In Rotsoord-Tolsteeg wonen aanzienlijk minder kinderen onder de 15 jaar dan in de rest van Utrecht (respectievelijk 9 en 16 procent), in 2009. Ook de groep 45-64 jarigen ligt met 12 procent ruim een derde lager dan het stedelijk gemiddelde van 19 procent. De leeftijdscategorieën 15-24 jaar (23 procent), 25-44 jaar (41 procent) en 65+ (15 procent) liggen daarentegen hoger dan in de rest van de stad (respectievelijk 17, 38 en 10 procent). Van alle buurten rondom de onderzochte pleinen wordt Rotsoord-Tolsteeg gekenmerkt door het hoogste percentage autochtone bewoners. 75 procent van de bewoners is van Nederlandse komaf, tegenover 14 procent niet-westerse en 11 procent westerse allochtonen, in 2009. Bijna driekwart van de beroepsbevolking, namelijk 73 procent, heeft een baan en gemiddeld wordt 17.100 euro per jaar verdiend. Dit is in 2007 iets lager dan het stedelijk gemiddelde van 18.600 euro per jaar per inkomensontvanger.

Toekomst

Momenteel zijn er geen plannen voor het Smaragdplein en omgeving.

De Amsterdamsestraatweg, inclusief de Plantage – Utrecht

Geschiedenis

De Amsterdamsestraatweg is in 1812, in opdracht van Napoleon, aangelegd om Parijs via Utrecht met Amsterdam te verbinden, een functie welke zij tegenwoordig niet meer vervult. Vanaf de tweede helft van diezelfde eeuw verschijnen vanuit zuidoostelijke richting de eerste huizen en winkels langs de weg. Het landschap rond de Amsterdamsestraatweg verandert gestaag met de aanleg van de spoorlijn naar Amersfoort in 1863, die de Straatweg in het begin doorkruist en nu via een viaduct de weg oversteekt. De komst van de spoorwegen evenals de centrale ligging maken het gebied aantrekkelijk voor de vestiging van fabrieken, zoals het Werkspoor en de Demka die er zich beiden in 1914 vestigen. Beide fabrieken zorgen voor veel werkgelegenheid en dientengevolge worden er woningen voor de arbeiders gebouwd in nieuwe wijken langs de Straatweg. Ook nu nog zijn er spoorgerelateerde bedrijven zoals ProRail en DeltaRail gevestigd in het gebied rondom het spoor.

Eind vorige eeuw ervaart de Amsterdamsestraatweg, zoals wel meer winkelstraten in de Nederlandse steden, steeds meer problemen door overlast, criminaliteit en leegstand van bedrijven en een weinig gevarieerd winkelaanbod. Derhalve is er de afgelopen jaren veel geïnvesteerd in de veiligheid en leefbaarheid van de straat, via onder meer straatmanagement en “brancheringsbeleid”.

Van 1901 tot 1988 heeft op de Plantage een gemeentelijk slachthuis gestaan. Het terrein is dan nog ommuurd en aan de zijde van de Straatweg staan drie kantoor- en woongebouwen. Begin jaren negentig wordt het terrein herontwikkeld tot een gedeeltelijk verdiept plein, winkelcentrum en een woningcomplex onder de naam ‘De Plantage’. Later, in 2006, is het plein herontworpen in het kader van het project Levenslustig Ondiep. In de drie gebouwen aan de Straatweg zitten nu Bureau Halt, het wijkbureau Noordwest en een restaurant. Op het gedeelte direct voor de het middelste hoofdgebouw is bij deze herinrichting een fontein gerealiseerd. Naast de fontein staat sinds 1996 het beeld ‘Drinkend Paard’, in de volksmond ook wel ‘Ivo het Paard’ (naar oud-burgemeester Ivo Opstelten) genoemd, van Tom Claassen.

Buurtschets (Gebaseerd op Website WistUData Utrecht)

Zowel de Amsterdamsestraatweg als de Plantage liggen in de wijk Utrecht-Noordwest. De Amsterdamsestraatweg strekt zich vanuit het centrum in noordwestelijke richting zelfs over de gehele lengte van de wijk uit en doorkruist zodoende meerdere buurten. De Amsterdamsestraatweg-Midden is hier onderwerp van onderzoek. Dit gedeelte wordt begrensd door enerzijds het spoorwegviaduct en anderzijds de Marnixlaan. Het wordt omringd door twee buurten: 2^e Daalsebuurt e.o. en Egelantier- en Mariëndaalstraat e.o.. De Plantage grenst daarnaast ook aan de buurt Ondiep. Zodoende worden alle drie de buurten belicht.

Aan de Straatweg en in de directe omgeving zijn begin deze eeuw veel arbeiderswoningen gebouwd waarvan een groot deel behouden is gebleven en tegenwoordig vooral onderdak aan starters en studenten biedt. Er wonen in verhouding met de stad Utrecht veel jongeren en jongvolwassenen in de omgeving van de Amsterdamsestraatweg. De 2^e Daalsebuurt e.o. en Egelantier- en Mariëndaalstraat e.o. kennen in 2007 een gemiddelde WOZ-waarde van 160.000 euro en een aandeel van bijna 50 procent koopwoningen. In de afgelopen jaren is een redelijk deel van de woningvoorraad in Ondiep geherstructureerd. In Ondiep ligt de gemiddelde WOZ-waarde met 156.000 euro iets lager, en behoort 87 procent van de woningvoorraad tot de huursector. Vooral in de 2^e Daalsebuurt e.o. en Egelantier- en Mariëndaalstraat e.o. liggen de percentages 15-24 jaar (24 procent) en 25-44 jaar (43 procent) in 2009 boven het Utrechtse gemiddelde van respectievelijk 17 procent en 38 procent.

Het aandeel 0-14 jarigen bedraagt 9 procent, tegenover 16 procent in Utrecht als geheel. In de buurt Ondiep zijn in vergelijking met het stedelijk gemiddelde van 29 procent veel 45-plussers woonachtig: 38 procent behoort tot deze categorie. Ondiep herbergt daarentegen minder jongvolwassenen en ook kinderen zijn er ondervertegenwoordigd. In de 2^e Daalsebuurt e.o. en Egelantier- en Mariëndaalstraat e.o. heeft een groot deel van de beroepsbevolking, zo'n 70 procent, een baan, in 2005. In Ondiep ligt dit percentage met 54 procent lager. Ook wordt er gemiddeld minder verdiend in Ondiep dan in de andere buurten, namelijk 14.800 euro per jaar in 2007.

In de buurten die zijn gelegen aan de Amsterdamsestraatweg is in 2009 het aandeel autochtonen en westerse allochtonen iets hoger dan het Utrechts gemiddelde: iets minder dan driekwart is van Nederlandse afkomst en 12 procent komt uit een ander westers land. De groep niet-westerse allochtonen is er met 16 procent kleiner dan het stedelijk gemiddelde van 21 procent. In Ondiep komen deze percentages echter zo goed als overeen met Utrecht als geheel: 69 procent is autochtoon, 10 procent is westers allochtoon en 21 procent is niet-westers allochtoon.

Toekomst

De wijk Ondiep moet een levensloopbestendige wijk worden waar iedereen van jong tot oud kan wonen en waar ook de voorzieningen op afgestemd zijn. Deze ambitie wordt uitgesproken in het project Levenslustig Ondiep (Website KEI kenniscentrum stedelijke vernieuwing – Utrecht, Ondiep). De vernieuwing van de Plantage in 2006 maakte ook onderdeel uit van dit project. De Plantage moet als kloppend hart van de Amsterdamsestraatweg-Midden gelden, met een goed aanbod aan dagelijkse winkels en overige publiekgerichte voorzieningen. De Amsterdamsestraatweg op zijn beurt geldt als de economische ruggengraat van de wijk Utrecht-Noordwest.

BIJLAGE C GEINTERVIEWDE PROFESSIONALS

Amsterdamse pleinen

Biesenbeek, R.	Projectleider Pleinenplan, stadsdeel Oost
Cronenberg, G.J.	Projectleider OR, stadsdeel Oost
Gadet, J.	Hoofdplanoloog DRO
Hansen, R.	Beleidsadviseur inrichting en beheer openbare ruimte, stadsdeel West
Helenklaken, A.	Hoofdontwerper Handle with care, ontwerp bureau openbare ruimte
Hilbrand, C.	Beleidsadviseur Economie en Ruimte, stadsdeel Zuid
Hoogma, S.	Directeur Handle with care, ontwerp bureau openbare ruimte
Schenkeveld, H.	Financieel strategisch adviseur, Ontwikkelbedrijf Gemeente Amsterdam
Stötzer, K.	Stedenbouwkundige, stadsdeel Oost
Veur, W. van der	Stedenbouwkundige DRO
Witsenburg, M.	Stedelijke landschapsarchitect, Buro Witsenburg

Rotterdamse pleinen

Bebelaar, K.	Bestuurder deelgemeente Delfshaven
Buitendijk, T.	Gebiedsregisseur deelgemeente Feijenoord
Fontein, A.	Hoofd landschapsarchitectuur dS+V
Nooijer, R. de	Assistent-ontwerper dS+V t.t.v. herontwerp Bospolderplein
Oerlemans, H.	Landschapsarchitect OKRA
Oudijk, C.	Projectmanager Projectmanagementbureau dS+V, GW en OBR
Tjia, O.	Landschapsarchitect dS+V
Valk, H. van der	Adviseur GW
Zsiros, C.	Landschapsarchitect dS+V

Utrechtse pleinen

Bracht, M.	Stedebouwkundige dienst Stedebouw
Emmen, L.	Ontwerper openbare ruimte IBU t.t.v. herontwerp Smaragdplein
Gorter, S.	Ontwerper openbare ruimte IBU
Kraker, M. de	Ontwerper openbare ruimte IBU
Landaal, L.	Assistent Wijkmanager Wijkbureau Noordwest
Silvestrone, T.	Ontwerper openbare ruimte IBU
Veen, P. van der	Projectleider t.t.v. herontwerp Smaragdplein
Voogt, A.J.	Assistent Wijkmanager Wijkbureau Zuid

BRONVERMELDING

Artikelen, boeken, notities en rapporten

Architectengroep 'De 8' en 'Opbouw' (12-8-1939) *Groenplan Rotterdam. Collectieve studie van de Vereeniging "Opbouw" te Rotterdam*, 10, 16, pp. 161-174

Arduin, G., D. Barendregt, P. Bauer, A. Cetindag, L. Droogh, H. Gleijm, H. Haagen, L. van der Hal, R. Hansen, C. Hilbrand, A. Kutsch Lojenga, W. Rappange, R. Rijntjes, W. Smits, K. Spruijt, S. Steegeling, J. Steenge, R. Veldhuijzen van Zanten, M. Versluijs, W. van der Veur (2009) *Strategienota Surinameplein 2009*, Amsterdam

Binken, S. & T. Blokland (2009) "Monkeys Hang in Trees, Ma'am": On the social construction of fear of and among urban youth in The Hague and Rotterdam, the Netherlands, in: A. Torres et al. (ed.), *Proceedings of the ESA 2009 Conference*, pp. 1-24

Blokland, T. (2009a) *Oog voor elkaar. Veiligheidsbeleving en sociale controle in de grote stad*, Amsterdam: Amsterdam University Press

Blokland, T. (2009b) 'Celebrating local histories and defining neighbourhood communities: Place-making in a gentrified neighbourhood', *Urban Studies*, 46, 8, pp. 1593 - 1610

Boutellier, H., N. Boonstra, & M. Ham (2009) *Omstreden ruimte: Over de organisatie van spontaniteit en veiligheid*, Amsterdam: Van Genneep

Braembussche, A. van den (2003) *Denken over kunst. Een inleiding in de kunstfilosofie*, Bussum: Uitgeverij Coutinho

Burgers, J. & J. Vranken (2003) *Hoe maak je een succesvol stedelijk ontwikkelingsprogramma*, Antwerpen/Apeldoorn: Garant

Buro Witsenburg (2001) *Pleinenplan. Kastanjeplein, Eikenplein, Beukenplein, Iepenplein*, Amsterdam: Buro Witsenburg

Chung, C., J. Inaba, R. Koolhaas & S. Leong (2002) *The Harvard Design School Guide to Shopping/Harvard Design School Project on the City 2*. Taschen: Keulen.

Deelgemeente Delfshaven (1996) *Pleinen in Rotterdam-Delfshaven. Ontwerpen en beheren in dichtbebouwde wijken*, Rotterdam: Deelgemeente Delfshaven en Gemeente Rotterdam

Dekker, J. & B. Sensius (2001) *Tafel van Spruijt*, Amsterdam: Mets & Schilt Uitgevers

Gans, H. (1991) *People, Plans, and Policies: Essays on Poverty, Racism, and Other National Urban Problems*, New York: Columbia University Press.

Gemeente Rotterdam (19-5-1994) *Overlegdocument Herinrichting Bospolderplein*

Goossens, J., Guinée, A. & W. Oosterhoff (1995) *Public Space. Design, Layout and Management of Public Open Space in Rotterdam*, Rotterdam: 010 Publishers

Hajer, M. & A. Reijndorp (2001) *In search of new public domain*, Rotterdam: NAI Publishers

Hajer, M., M. Poorter, A. Reijndorp & M. Schoots (2009), 'Openbare ruimte als symbolische orde: de Haagse nieuwjaarsvuren', in: *Tijdschrift voor Beleid, Politiek en Maatschappij*, 26: 3, 170 - 182

Harris, K., N. Jerome & S. Fawcett (1997) 'Rapid assessment procedures: A review and critique', *Human Organization*, 56, 3, pp. 375 - 378

Harvey, D. (2006) 'Space as a keyword', *Spaces of global capitalism. Towards a theory of uneven development*, London: Verso

Jacobs, J. (1961) *The death and life of great American cities*, New York: Penguin.

Jones, P., M. Roberts & L. Morris (2007) *Rediscovering mixed-use streets. The contribution of local high streets to sustainable communities*, Bristol: Policy Press for Joseph Rowntree Foundation.

Kamps, W. (februari 2010) 'Toen en nu. Winkelcentrum Smaragdplein', in: *Aanzet. Wijkkrant voor en door bewoners van Hoograven/Tolsteeg/Bokkenbuurt*, 8, 36

Kegel, K. (11-1-2001) 'Pleinen Gaan te vaak op de Schop', in: *Rotterdams Dagblad*

Lofland, L. (1973) *A world of strangers. Order and action in urban public space*,. New York: Basic Books.

Lofland, L. (1998) *The public realm. Exploring the city's quintessential social territory*, New York: Aldine de Gruyter.

Low, S. & D. Lawrence-Zúñiga (2003) *The anthropology of space and place: Locating culture*, Oxford: Blackwell

Low, S., D. Taplin & S. Scheld (2005) *Rethinking urban parks. Public space and cultural diversity*, Austin: University of Texas Press

Madanipour, A. (2006), 'Roles and Challenges of Urban Design', in: *Journal of Urban Design*, 11:2, 173 - 193

Massey, D. (1994), *Space, Place and Gender*, Cambridge: Polity Press

Massey, D. (2005), *for space*, London: Sage

Mehta, V. (2007) 'Determining environmental characteristics to support social behavior', *Journal of planning, education and research*, 27, (onbekend), pp. 165 – 187

- Melik, R. van (2008), *Changing Public Space. The recent Redevelopment of Dutch City Squares*, Utrecht: Nederlandse Geografische Studies
- Melik, R. van, I. van Aalst & J. van Weesep (2007), 'Fear and fantasy in the public domain: The development of secured and themed urban space', in: *Journal of Urban Design*, 12:1, 25 – 42
- Mumford, L. (1937) 'What is a city', *The city reader*, ed. LeGates, R. & F. Stout (2003), New York: Routledge
- Nio, I., A. Reijndorp & W. Veldhuis (2008) *Atlas Westerlijke Tuinsteden Amsterdam. De geplande en de geleefde stad*. Haarlem/Den Haag: Trancity, Van Eesteren-Fluck & Van Lohuizen Stichting
- Reijndorp, A. (2004) *Stadswijk. Stedebouw en dagelijks leven*, Rotterdam: NAI Uitgevers.
- Reijndorp, A. & L. Reinders (2010) *De alledaagse en de geplande stad. Over identiteit, plek en thuis*, Amsterdam: SUN-Trancity
- Reinders, L. (2006) 'Thinking space through culture. Etnografie van de stedelijke ruimte', *Planning zonder overheid*, red. Boelens, L. , Spit, T. en Wissink, B., Rotterdam: Uitgeverij 010
- Reinders, L. & M. van der Land (2008) 'Mental geographies of home and place: Introduction to the special issue', *Housing, theory and society*, 25, 1, pp. 1 - 13
- RMO (2005), *Niet langer met de ruggen naar elkaar. Een advies over verbinden*. Den Haag: Raad voor de Maatschappelijke Ontwikkeling.
- Ross, C.E., J. Mirowsky & S. Pribesh (2001) 'Powerlessness and the amplification of threat. Neighborhood disadvantage, disorder, and mistrust', *American Sociological Review*, 66, 4, pp. 568-591.
- Soenen, R. (2006) *Het kleine ontmoeten. Over het sociale karakter van de stad*, Antwerpen: Garant Uitgevers
- Soja, E. (1989), *Postmodern geographies. The reassertion of space in critical social theory*, Londen: Verso
- Steenhuis, M., L. Voerman & J. van Doorn (2009), *Bospolder Tussendijken, cultuurhistorische verkenning en analyse*, Schiedam: Steenhuis stedenbouw/landschap | Urban Fabric
- Taplin, D., S. Scheld & S. Low (2002). 'Rapid Ethnographic Assessment in Urban Parks: A Case Study of Independence National Historical Park', *Human Organization*, 61, 1, pp. 80-93
- Watson, S. (2009) 'The magic of the marketplace: Sociality in a neglected public space', *Urban studies*, 46, 8, pp. 1577 - 1591
- Weber, M. (1976 [1921]) *Wirtschaft und Gesellschaft. Studienausgabe*, Tübingen: J.C.B. Mohr (Paul Siebeck).

Whyte, W. H (1980) *The social life of small urban spaces*, New York: Project for Public Spaces Inc

Wijkbureau Zuid (17 -2 – 2000), *Informatiebijeenkomst (bewoners en belangstellenden) Smaragdplein*, Utrecht

Wright, P. (1985), *On living in an old country. The national past in contemporary Britain*, Thetford: The Thetford Press Ltd.

Zukin, S. (1995), *The cultures of cities*, Cambridge (Ma.): Blackwell Publishers Inc.

Zukin, S. (2010), *Naked city: The death and life of authentic urban places*, Oxford: Oxford University Press

Websites

Afrikaanderplein, via <http://www.afrikaanderplein.nl/>, diverse malen tussen januari en september 2010

Buurt- en Speeltuinwerk Rotterdam, via <http://www.bswrotterdam.nl/>, september 2010

Buurtinformatie Rotterdam Digitaal, via <http://rotterdam.buurtmonitor.nl/>, diverse malen tussen januari en augustus 2010

Gemeente Amsterdam, Dienst Onderzoek en Statistiek, via <http://www.os.amsterdam.nl/feitenencijfers/buurten/>, diverse malen tussen januari en augustus 2010

Google Maps, via <http://maps.google.nl/>, augustus 2010

KEI Kenniscentrum stedelijke vernieuwing –Utrecht, Hoograven, via http://www.kei-centrum.nl/view.cfm?page_id=1897&item_type=project&item_id=212, september 2010

KEI Kenniscentrum stedelijke vernieuwing – Utrecht, Ondiep, via http://www.kei-centrum.nl/view.cfm?page_id=1897&item_type=project&item_id=224, september 2010

Monitor Racisme & Extremisme, via <http://www.monitorracisme.nl/content.asp?pid=1&lid=1>, april 2010

OKRA, via <http://www.okra.nl/>, april 2010

Parkstad010, via <http://www.parkstad010.nl/ambitie/index.php>, september 2010

WistUData Utrecht, via <http://utrecht.buurtmonitor.nl/>, diverse malen tussen januari en augustus 2010